

5. lecke

Az 5. lecke alcíme: *Coğrafya nedir?* = Mi az a földrajz? Majd forrásmegjelölésként: *Bir coğrafya kitabından* = egy földrajzkönyvből; szókutató szándékkal itt máris érdemes elmeditálni. *Bir* török, *coğrafya* görög, *kitab* arab, a földrajz meg a könyv viszont magyarok, utóbbi ráadásul törökebb a töröknél, és ennek nyugtalanító lehetőségét, noha felettébb jellemző módon, kénytelenek megfontolni még a finnugristák is.

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára így ír könyv szavunk múltjáról, eredetéről⁸: Vándorszó; vö.: koreai *kwen* (könyv), ujj. *küin* (könyvtekerics); sumér *kunukku* (pecsét)⁹; legkésőbb itt, a sumér példánál helyénvaló kiadni némi kalahári csettintő hangot; ez a régi szép idők üzenete itt, amikor még nem számított akkora tabunak a sumér-magyar szórokonság emlegetése. Ma már megkapná a magáét érte a szócikkíró kolléga, még hogy sumér-magyar bármi, a hipotézis elleni harc a mai finnugrizmus egyik legfőbb vonulata, tétele, és vele jár egy megdönthetetlen axióma is: a sárgarigó attól még, hogy szépen énekel, soha nem lesz ornitológus!

Nagy igazság ez, noch dazu ott kísért benne az alapító atyák szelleme és szellemessége; egy hosszúra nyúlt „kruzsok”-esten¹⁰ akár mondhatta volna Joseph Budenz is a maga különleges magyarságával; erről a magyarságról mindmáig anekdoták szólnak, és érdekes mód nem zárkoznak el a terjesztésüktől a finnugristák sem. Ők mesélik a „tyúkos” anekdotát például: vicces volta nem vitatható, és stimmel a madártani vonatkozás is.

– Milyen érdekes, hogy magyarul csak egyetlen szó kezdődik ty-vel, ez pedig a tyúk! – mondta a gemütlich professzornak a „kruzsokban” egy közlékeny tanítvány, és mindenképp valami okos megjegyzésre számított, csak arra nem, hogy a válasz olyan kérdés lesz, amelyet idézni fognak száz év múlva is.

– Hát a tyufa? – kérdezett vissza hökkenten a magyar nyelvtudomány atyja (faterja?), és nem értette, miért mosolyognak olyan zavartan a rajongók csapatából kivált asztaltársai.

Vannak aranymondások, amelyek önmagukban dacolnak az idővel, és ilyen a már korosodó professzor egyik tanórai instrukciója: „huszonmásodik tyágorlás” – mondta a tisztelettel figyelő hallgatóságnak.

Bizony Budenz doktor bikkfanyelven beszélt magyarul, de neki ezt is megbocsátották, mint Ferenc Józsefnek a „hulljon le LEPL” típusú szónoklatokat, és még mulatni is lehetett rajtuk időnként, hát mulattak, és mulattunk, sőt mulátunk még mindig: mulátunk reggelig, míg a nap felkelik, hollári, hollári, hó!

Pusztay János írt egy könyvet (Az „ugor--török háború” után) több évtizeddel ezelőtt, majd nem túl régen megjelentette művének átdolgozását „Még mindig ugor--török háború” címmel, és ebből a harmadik, negyedik stb. kiadás címe már megjósolható: „Mindhalálíg ugor--török háború”, pedig lassan ideje volna a békekötésnek.

⁸ Benkő Loránd főszerk.: A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. 2. Akadémiai, Budapest, 1970: 614.

⁹ A könyv szó történetéhez lásd: Balázs Géza: A könyv szemiotikája, szemiotizációja. 15—40. In: Pölcz Ádám—Terdikné Takács Szilvia: A könyv szemiotikája. Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest, 2024.

¹⁰ Kruzsok: egykori legendás nyelvész kör

A második kiadás, csakúgy, mint az első, részletesen foglalkozik a sumér nyelvtannal és szókinccsel, és az olvasó nem szabadul a kérdéstől: vajon Pusztay János finnugrista mellékesen sumerológus? Természetesen nincs válasz a dilemmára, miért is volna: Pusztay János finnugristának a sárgarigó-példázat szerint egyáltalán nem kell tudnia sumérül, Dr. Hacki Tamás fűtyművészt pedig végképp nem kell utánoznia. És nekünk is legyen elég annyi a sumérekről, hogy nem rokonaink, a Gilgamesre meg a zikkuratok meséjére pedig rálegyinthetünk, a jövőben is jó lesz nekünk németből fordítani magyarra az ékírások üzeneteit.

Visszatérve a könyv szócikkhez, a szótáríró oszét, örmény, mordvin (németül: ersamordwinisch, esetleg mokschamordwinisch), valamint ószláv példákkal folytatja, majd megérkezik a konklúzióhoz: Végső forrása bizonytalan: lehet a kínai *küen* (könyvtekerics), de lehet az asszír *kuniku* (tábla, oklevél) is.

Itt ismét fölkapathatjuk fejünket: a magyar és a kínai szavak másodszori összeboronálása újabb nyomatékkal csábít tiltott területekre: innen már csak egy lépés a kínai-hun, hun-magyar kapcsolatok feszegetése. Mielőtt azonban magas, esetleg alacsony taki lóra szállnánk, vegyük észre az ellentmondást is: ha a szó végső forrása asszír, akkor hogy vehették át tőlük a sumérek ezer évvel korábban? – a szöveg itt bicsaklik meg, majd simul bele a továbbiakban a megszokott finnugrista problémázásba: Művelődéstörténeti meggondolások alapján feltehető, hogy a m. könyv közvetlen átadója valamilyen török nyelv lehetett (vö. betű, ír, szám), azonban a magányos ujjur adat nem ad elég jogot egy olyan képzett szó valószínűsítéséhez, amelyből a magyar levezethető volna. – Értjük? A szerző itt már megretten, átérzi, hogy török szó esetén éppenséggel jogtípró lehet a valószínűsített feltételezés.

Nem ilyen az 5. lecke 6. és 7. mondata: ha kinyitjuk a szemünket, alanyi jogon ismerhetünk rá a közös nyaklánc meghitten egzotikus és nagyon természetes gyöngyszemeire:

Düzlüklerin bazı yerleri sık güç geçilir ormanlarla kaplıdır, bazı yerlerde ise otlu alanlar uzanır, çöllerde kum ve kayalıkla kaplı büyük alanlar bulunur. Bazı yerlerde kum tepeleri meydana gelir.

Szép szöveg és jól hangzó, és annyit mindjárt láthatunk, hogy nagyrészt altáji szavak alkotják, ezek az ősi, ejtéskönnyítő szabályt követve hangrendjükben magasak vagy mélyek, csak az utolsó előtti (*meydana*) vegyes hangrendű, de azért ez a szó sem diszharmonikus. Vajon mit jelenthetnek? Egy szöveg szépsége komoly ösztönzés, hogy lefordítsuk anyanyelvünkre:

düz – mn. lapos, sima

dümdüz – tükörsima, *düz yazı* – próza

düzlük /*gü*/ – sík, síkság, simaság; egyenesség, becsületesség

düzlükler – síkságok

düzlüklerin – (a) síkságok(nak az)

bazı – egyes

yer – hely

yerleri – helyei

düzlüklerin bazı yerleri – (a) síkságok egyes helyei

ise – pedig

sık – sűrű

güç – nehéz, nehezen

geçilir – járható
geçmek – áthalad, átjut, megelőz; *geçmek yasaktır!* – előzni tilos; *çok geçmeden* – nemsokára;
olay Ankara'da geçer – a történet Ankarában játszódik
orman – erdő
ormanlarla – erdőkkel
kapalı, kaplı – zárt, csukott, fedett; *hava kapalı* – borús az idő, *kapalı yüzme havuzu* – fedett uszoda, *Kapalı Çarşı* – Fedett Bazár (az isztambuli nagy bazár)
ot – fű
otlu – füves
alan – terület
alanlar – területek
uzanır – húzódik, húzódnak
çöl – sivatag
çöller – sivatagok, çöllerde – sivatagokban
kum – homok
ve – és
kaya – nagy kő, szikla
kayalık – hordalékos kő, kayalıklal kaplı – kövel borított
büyük – nagy
bulunur – található(k)
tepe – tető, hegy-, dombtető; *kum tepeleri* – homokdűnék
meydan – tér; *at meydanı* – lóversenyter, *meydana gelmek* – létrejön, *meydana getirmek* – létrehoz

Ezek után a két mondat magyarul:

A síkságok egyes helyeit sűrű, nehezen áthatolható erdők borítják, egyes (más) helyeken pedig füves területek húzódnak, a sivatagokban meg nagy, homokkal és kövekkel borított területek találhatóak. Egyes helyeken homokdűnék jönnek létre.

Düzlüklerin bazı yerleri felületesen szemlélve legfőképp a simaságával emlékeztet anyanyelvünkre, ilyen szempontból nyilvánvaló közösség a magán- és mássalhangzók megnyugtató váltakozása, a tartózkodás utóbbiak nyelvtörő torlasztásától, hasonlít a kiegyenlített hangrend is, de bizony maguk a szavak idegenül hatnak, mint a rég nem látott rokonok, ám nem kell elcsüggedni miattuk, a szavakon belüli és kívüli, a szavakat fentről összetartó szerkezet világosan mutatja a közelségüket. Egyáltalán nem magától értetődő ez az egyezés, és ilyen szempontból ismét célszerű idézni a német „ferdítést” a könyvünkből az eredeti formában:

Düzlüklerin bazı yerleri
*Der Ebenen einige Stellen-ihre

Ez így tökéletes nonszensz németül, ismét csak a törvényt bontó szükség vitte rá a szerzőket, hogy ehhez a módszerhez folyamodjanak. A német szöveg helyesen, a német nyelv szabályait

követve: Einige Stellen der Ebenen; helyes fogalmazásban tehát az egészet fordítva kell mondani, az *ihre* névmás pedig kiesik, a többes szám birtokos esetet ezúttal a *der* névelő fejezi ki, hiszen *der, die, das* nyitja részben az, hogy egyes alakok adott helyen álruhába öltöznek, és egészen más jelentésben növelik a káoszt.

A magyar szerkezet viszont szórul szóra, töről töre, végződésről végződésre tükrözi a törököt: az egyetlen apró eltérés a török névelő hiánya, de ez pontosan így van finn-magyar viszonylatban is:

Düzlüklerin	bazı	yerleri
(A) síkságok(nak az)	egykes	helyei

Sık ismét első unokatestvér, bár itt azt jelenti: sűrű, nyilván szűk a magyar nyelv szerinti megfelelője. A sűrű erdőben kevés a hely a fák között; szűk és sűrű jelentésének hasonlóságát néhány egyszerű példával könnyű érzékeltetni.

Güç – nehéz, nehezen, *güç geçilir* – nehezen áthatolható, és ennek szinonimája *balta girmemis; balta girmemiş orman*, azaz baltát nem ismerő erdő (némi szójátékkal: ormánsági sűrűség) pedig már nagyon ismerős, ha tetszik, ha nem, de nincs ok, hogy ne tessék, ha nem vagyunk átvitt értelemben szamojédek, teljesen önemésztő finnugristák magunk is. (Szamojéd orosz csúfnév, a lengyel *szamorodni* rokona, és illetéknépp kannibált, emberevőt jelent, és itt azért engedtessek meg felhívni a figyelmet a szamojéd-kérdés fonásására. Mert mit tudunk a szamojédekről? Valljuk be: nagyjából annyit, hogy ők is emberek, sőt rokonok, és a velük való rokonságra is Trianon előestéjén derítették fényt a megalkuvást nem ismerő nyelvészelődök. Akkoriban tehát, amikor a Monet rózsáiban gyönyörködő Clemenceau és hasonozórú társai már készpénznek vették a dáko-román „elmélet” dajkameséjét, és képzeletben éppen leválasztották Erdélyt és a Partiumot Magyarországról. És el lehet gondolni, hogy fogadták az újabb magyar rokonság hírért a román király palotájában: alighanem pezsgőt bontottak, de ha csak egy cujkára méltatták is a fejleményt, mindenképpen jobban örültek a magyar közvéleménynél.)

Orman ugyebár: erdő, Ormánság meg Erdőség, és csakugyan: a vegyes lakosságú terület a horvát részekkel ma Európa egyik becses természeti kincse, a szilaj állattartás példás helyszíne, gólya- és sertéseldorádó egyben.

Kapalı vagy a Horger-törvénnyel lerövidített *kaplı* jelentése: fedett, borított, és erős rokonságot tart a magyar kapu-val (törökül *kapı* mint *Top Kapı Saray*, Ágyú Kapu Palota) és koporsó-val is. *Kapalı, kapı*, kapu és koporsó mindannyian a *kapa-*, becsuk, elolt, kikapcsol töből származnak, és törökül ide tartozik a *kaplumbağa*, teknősbéka kifejezés is. És ismét nagyon érdekes, hogy a magyar „teknősbéka” szintén az altáji Rubik-kocka elvet tükrözi: a teknős utáni második tag ugyebár *bağa* édestestvére mint mesés varangy vagy kedves leveli, de *tekne* formában „teknő” is törökségi szó, így „teknősbéka” vérrokonságunk éppenséggel hidegvérű, ma már szerencsére mindenütt a világon védett címerállata. Aki aszkéta életével, a hosszú koplalásokkal bízást nevezhető bölcsnek, hogy a hullótárs, a kígyó a farkába harapva zárja be a kört: bölcs szavunk is turáni, *bilmek* – „tudni” rokona. Lásd: *bilgiç* – ugyanaz és *bilinç* – tudás, tudat, ismeret. És többek között ezért áll hozzánk közelebb a magyar agnoszticizmus török megfelelője: *bilinemezçilik* – hát nem ismerősen gyönyörű?

Ise jelentése: de, azonban, pedig, és nem nehéz fölfedezni benne az és valamint az is felé mutató rokon kötőszót. A finnugristák groteszk dicsekvéssel hirdetik, hogy egyetlen finnekkel közös kötőszavunk sincs, török viszonylatban bezzeg azzal dicsekedhetünk, hogy számos ilyen közös szavunk van, különösen ha a módosító szavakat is ideszámítjuk: törökül *da, de* magyarul de; törökül *ama (aması, maması yok!* csak semmi kifogás!) magyarul ám; törökül: *ancak (ancak ve ancak* – csak és kizárólag) magyarul: csak, csupán, mindössze, és *ise (is)* ugyebár.

Otlu = füves, az *ot* = fű szó melléknévi alakja. Itt ismét a szerkesztés mutatja a nyelvközösséget. Törökül is csakúgy, mint magyarul, általában nagyon könnyű főnévből melléknevet képezni, és ez sincs így az indogermán nyelvekben, ahol általában ezek a lehetőségek is nagyon korlátozottak.

Kum – homok ismét török-magyar rokonságú, ráadásul határozottan érdekesek a szópáron megfigyelhető finnségi reminiscenciák. A török *k*-ból úgy lett magyar h, mint a *kunta* – had, *kotu* – ház, *kolme* – három finn-magyar párosításban. Az u-o változás is nagyon gyakori a magyar nyelv történetében: lú és ló, szórul és szóról szóra, „attúl koldulsz” és a többiek, a példáknak se szeri, se száma.

Különös a homok -ok végződése is, ez most a Török Köztársaság (*Türkiye Cumhuriyeti*) *kum* szavából hiányzik, pedig általában a magyar hagyja el a többes számnak érzett török *k*-t, mint például a *küçük* – kicsi példában, ami azért nem is olyan kicsi – *küçük* különbség történelmi távlatokba helyezve. Az azeriak *Derbent name* című nemzeti eposza részletesen foglalkozik *Büyük Macar* és *Kiçi (!) Macar* városok építésével. Az építkezéseket támogató sahinsah, II. Hoszrau Anósriván akkoriban a Kaukázust is uralta, és jóindulattal viseltetett irántunk, ahogy kiderül az eposzból, és a városok magyarságának egyik bizonyítéka éppen ez a „kicsi” szó, miként a Csodaszarvas monda azon megjegyzése is, hogy a magyarok azidőtt Perzsiában éltek, és további bizonyíték az őseink kaukázusi jelenlétének ilyen formában hallani sem akaró finnugristák konok tagadása is.

A homok csagatáj (üzbég) és kirgiz nyelven *kumak*, jakutul meg *kumah*, a lerövidülés így belső török fejlemény, ezért pedig homok törökebb a *kumnál*.

Ennyit az 5. lecke olvasmányából. A továbbiakban vegyük szemügyre a leckéhez tartozó nyelvtant; ez a nyelvtan főként a török mondat névszói részének legfontosabb elemeit, valamint az *r*-rel bővült igék ragozását világítja meg, érdemes hát nagy figyelemmel végigkövetni!

A birtokos ragozás

A némettől különbözve, viszont a magyarral megegyezően a török is szóvégi ragokat használ a birtokviszony jelölésére. Ezek a következők:

mássalhangzó után	magánhangzó után
-im (-üm, im, -um)	-m
-in (-ün, in, -un)	-n
-i (-ü, -ı, -u)	-si (-sü, -sı, -su)
-imiz (-ümüz, -ımız, -umuz)	-miz (-müz, -mız, -muz)
-iniz (-ünüz, -ınız, -unuz)	-niz (-nüz, -nız, -nuz)
-leri (-ları)	-leri (-ları)

Itt is első pillantásra látható a négyes tagolású török végzések azon rokonszenves tulajdonsága, hogy a bennük foglalt magánhangzók mindig felső nyelvállásúak. A tudás anyjának kedvéért (aki ugyebár Mrs. Repeta) tekintsük át újra nyelvállás és ajakműködés néhány sajátosságát. A legfontosabb különbséget a nyelv vízszintes mozgása eredményezi. Ha a nyelv a szájüregben elöl helyezkedik el, a magánhangzó magas, vagyis e, í, ő, ú, ha hátul, akkor mély, vagyis a, o, u, és ezen a fiziológiai-természeti törvényen alapszik a magyar és a türk, valamint a finnségi nyelvek magánhangzóinak építkezése.

A hangképző szervek működését már-már gyengéden támogató rendszer ezen túl tekintettel van a nyelv függőleges mozgására is, és aszerint beszélünk magas, középső és alsó nyelvállású magánhangzóról. A felső nyelvállású toldalékok a négyes kínálat korlátozottsága által könnyítik meg a szükséges kötőhangok kiválasztását. A négytagú csoport ajakműködés szerint is kettéosztható: ü és u azon túl, hogy magas és mély, ajakkerekítéses, az ugyancsak magas és mély í és i ajakréses hangok.

Ennek a kifinomult rendszernek a bártortalanabb változata a magyar -hoz, -hez, -höz-szerű hármas toldalékolás. Ez az építkezés megtorpant a nyelvünkben, sőt az „ehhő” nyelvjárási formák tanúsága szerint éppenséggel visszafejlődött.

Ha a birtokos ragok egészét vizsgáljuk, további egyezések sorát fedezhetjük fel. Mindjárt az egyes szám első személy több, mint ismerős: lényegében azonos a magyarral, ugyanott, a szó végén találjuk, ugyanaz az m alkotja a magvát, és ugyanazt is jelenti:

Elmam = almám

cebim = zsebem

şerbetim = sörbetem, sőt söröm habbal *bet* nélkül

çorbam = (kovással savanyított, kovásznai) csorbám

dalım = dalom (de nem Dalım, nem Salvadorom, mert *dal* = ág)

Kardeşim = Kardosom (Kláránk és Gyöngyikénk), a mieink, *bizimkiler* valamennyien

Nagyon hasonlít a harmadik személy magánhangzója is, és itt szintén hasznos lehet idézni a németet, nem magától értetődő ez a hasonlóság sem.

Ev = ház, *evi* = háza; ugyanaz a toldalékolás egyetlen hangrendben illeszkedő magánhangzóval. Németül ezzel szemben *evi* - sein Haus vagy ihr Haus attól függően, hogy a tulajdonos férfi-e vagy nő, és ez korántsem minden, a sein, illetve ihr névmás a főnév (Haus) nyelvtani neméhez is alkalmazkodik.

A többes számú alakok nyilvánvalóan az egyes számúakból fejlődtek ki, és ez is ugyanígy van magyarul.

A puszta végzések után lássuk a teljes, főnevekkel egyesített ragozásokat. Ha a főnév mássalhangzóra végződik:

evim	házam
evin	házad
evi	háza
evimiz	házunk

eriniz evleri	házatok házuk
------------------	------------------

A táblázat hatásosan emeli ki a török és a magyar birtokos ragozás egyes szám első személyének lényegi azonosságát, de jobb a rálátás ragozási közösségünk egészére is. *Evimiz* nyilvánvalóan *evim* többes számú alakja *-iz-zel*, és ilyen házunk alakja is: k a többes szám jele, n majdnem m és szintén nazális, és ha valaki sajnálná, miért nincsen *házamk, hát legalább ház nélkül a törökben megtalálhatja: *zamk* = enyv; könnyű szó, könnyen megragad az agyban.

Eviniz evin többes száma ugyancsak, ismét *-iz* a többesjel, és itt még világosabb a magyar építkezés is: házatok már majdnem *házadok, mindössze a *-d* zöngétlenült *-t-vé*.

Evleri némiképpen rendhagyó, de nem vészes, csak a *-ler* többes szám parancsolta maga mögé *-i-t*.

Házuk szinte házak, és ahogy *-ler* törökök, úgy utal *-k* magyarul a névszó- és az igeragok mindkét nyelven párhuzamos közösségére. Törökök hasonlóképp *-yol-lal*. Magyarul ez különösen „váltogatott” ragozással meggyőző:

yolum (utam)	yazıyorum (írom, írok)	házam	írom (a könyvet)
yolun	yazıyorsun	házad	írod
yolu	yazıyor (0 morféma)	háza	írja
yolumuz	yazıyoruz	házunk	írunk (valamit)
yolunuz	yazıyorsunuz	házatok	írjátok (a levelet)
yoluları	yazıyorlar	házuk	írják

Ezt a két nyelv közötti, nagyobb rendszerre kiterjesztett hasonlóságot tudatosítva vizsgáljuk tovább a török birtokos ragok illesztésének finom eltéréseit. Magánhangzóra végződő *tő* után még egyszerűbb a ragozás (*baba* = apa):

babam baban babası	apám apád apja
babamız babanız babaları	apánk apátok apjuk

A főnév többes száma nem változtatja meg az imént megismert ragokat, magyarul ez is hasonlóképp van:

evlerim evlerin evleri	házaim házaid házai
evlerimiz evleriniz evleri	házaink házaitok házaik

Evleri több mindent jelent: 1. az ő házuk (több birtokos, egy birtok) 2. az ő házaik (több birtokos, több birtok).

Su – víz kivétel, de kivételes ragozása csöppet sem idegen a magyar formaérzéktől:

suyum suyun suyu	vízem vized vize
suyumuz suyunuz suları	vízünk vizeitek vizük

Bár a szótövek jelentése más, *su* és *száj* ragozása hasonlít: ha a *szájam* – *szájad* – *szája* alakok mellett a *szám* – *szád* – *szánk* stb. alakokat is tekintetbe vesszük, mindenképp ismerősnek tűnhetnek *su* *y*-s bővítményei.

A birtokos raggal ellátott főnevet a birtokos névmás teszi nyomatékosá:

benim evim senin evin onun evi	az én házam a te házad az ő háza
bizim evimiz sizin eviniz onların evi	a mi házunk a ti házatok az ő házuk

Benim elmam tehát „az én almám”, és a két kifejezés nem idegen egymástól. Az *én* ugyan személyes névmás, és az adott szerkezetben ezt kell használni, de ha tovább keresünk, az eredmény ismét telitalálalat rokonsági szempontból.

Vegyük a magyar birtokos névmásokat: *enyém*, *tied*, *övé*, *miénk*, *tiétek* és *övék*, és mérjük hozzájuk a török megfelelőket (*benim*, *senin* stb.), és vegyük észre a vizsgált tövek, végződések egyezéseit, és lássuk meg a közös gyökéretű kettős folyondár azonos nyelvi ihletből táplálkozó virágpompáját.

Enyém = *én* + kötőhang + *m*, *benim* = *ben* + *im*, *tiéd* = *te* + birtokos személyrag, *övé* és *onun* ugyanúgy, és a rokon személyes névmásokhoz végig hasonló gondolkodást tükröző birtokos személyragok járulnak, és a keletkezett alakoknak szokás szerint ugyanaz a jelentésük is megfelelő összevetésben.

Sokatmondó *benim elmam* és „az én almám” eltérése is. A különbség inkább kvalitatív, semmint lényegi, és most a magyar használat az altájibb (turánibb), és ez a gazdaságosabb. Mindenesetre a hasonlóság győz, és megérdemli, hogy (2) táblázatba foglaljuk:

én te ő	en(y) – ém tı(e) – d ö – vé
mi ti ők	mi – énk tı – étek ö – (vé)k

ben sen o	ben – im sen – in o – nun
biz	biz – im

siz onlar	siz – in onlar – in
--------------	------------------------

Hogy ez a sokrétű hasonlóság sem kötelező jellegű, ismét német példával igazolható.

Ő = *er, sie, es*, de „övé” már kilenc (!) szócska: *sein, seine, sein, ihr, ihre, ihr*, és még egyszer *sein, seine, sein*, és ennek a kilenc alaknak formailag semmi köze nincs az első háromhoz; *sein* nem az *erből* alakult stb.

Efendim? levantei különlegesség, maga a szó (*efendi*) arab, de a turáni toldalékkal „tessék?” értelemben udvarias kérdőszó, ha pedig tovább képezzük, már két végződése magyar vonatkozású. „Bólintó János” törökül *evet* (= igen) *efendimci*, és a szóvégi *-ci* szűcs, ács és szatócs szavunk szóvégi *cs-*jével rokonítható.

A birtokviszony (birtok és birtokos) sorrendje a német fordítottja, de egyezik a magyarral, ahogy már megszokhattuk a török—német--magyar összevetésben:

tren(in) hareketi
tren = vonat, hareket = indulás
die Abfahrt des Zuges
a vonat(nak az) indulása

A birtokos *-in (-n)* végződése csakúgy, mint magyarul, el is maradhat: *şehir plani* = várostérkép (*şehir* = város, *plan* = térkép). Maga az államnév is ilyen szerkezet: *Türkiye Cumhuriyeti* tükörfordításban Törökország Köztársasága.

Az egyes szám harmadik személyű birtokos végződés alkalmasint a határozott névelő szerepét pótolja, például melléknevek után: *Büyüğü küçüğüne takılmayı pek severdi*. A nagy szerette bosszantani a kicsit. Magyarul is van hasonló, nem birtokviszonyra utaló szerepük a 3. személyű birtokos személyragoknak, témánál maradva: apraja-nagyja, továbbá színe-java, színe-virága stb.

A 3. személyragú birtokos rag a török szóösszetételeknek is fontos kötőanyaga, például:

öğle yemeği = ebéd (*öğle* = dél, *yemek* = étel)

benzin istasyonu = benzinkút

yemek listesi = étlap

bekleme salonu = váróterem (*beklemek* = várni)

dünya haberleri = híradó (*dünya* = világ, *haber* = hír)

A magyar „városháza” ugyanilyen szerkezet.

Ha a 3. személyű (egyes- és többes számban egyaránt) birtokos rag után egyéb rag következik, egy *-n-* ékelődik közéjük: *Evi-n-i görüyorum*. Látom a házat. (*görmek* = látni)

Evi-n-e gidiyor. Haza megy. *A evine* e és a haza a hangja ugyanannak a jelentésnek a nyelveken átívelő (ez az ív a horgosi határátkelőtől délre kezdődik és tart a kazak-kínai Horgosig és tovább) változatai.

Evi-n-den geliyor. Otthonról jön, mert járunk-kelünk (kel = *gel*, *yürü* = jár) és lépten-nyomon rokonságunk jeleire, ragjaira, szavaira, szellemére bukkanunk.

A birtoklás igéje törökül *var*, a hiányos létigei forma, ez is ugyanígy van magyarul, és egy hang kivételével maga az igetest is egyezik. Az indogermán nyelvek ilyen jelentésben – birtokolni valamit – külön igét használnak. Ez az ige németül *haben*, angolul *to have*, latinul *habeo*, olaszul *avere*, spanyolul *haber*, görögül pedig *eho*; egymásra hasonlítanak, de erősen

elütnek a magyartól és töröktől. Utóbbi kettő több, mint rokonsága ismét első pillantásra megmutatkozik:

Vaktim var. Idóm van. (*vakit* = idő)

Vaktim yok. Idóm nincs.

Bozuk param yok. Nincs apróm. (*bozuk para* = apró)

Boş bir odanız var mı? Van üres szobájuk? (*boş* = üres, *oda* = szoba)

Bayların vakti var. Az uraknak van ideje.

Ennyi új ismeretet összegezve érdemes táblázatba foglalni a személyes és a birtokos névmások rendszerét:

Egyes szám

ben	én	sen	te	o	ő
benim	enyém	senin	tiéd	onun	övé
bana	nekem	sana	neked	ona	neki
beni	engem	seni	téged	onu	öt
bende	bennem	sende	benned	onda	benne
benden	tőlem	senden	tőled	ondan	tőle

Többes szám

biz	mi	siz	ti (ön)	onlar	ők
bizim	miénk	sizin	tiétek	onların	övék
bize	nekünk	size	nektek	onlara	nekik
bizi	minket	sizi	titeket	onları	öket
bizde	bennünk	sizde	bennetek	onlarda	bennük
bizden	tőlünk	sizden	tőletek	onlardan	tőlük

Hasonlóképp ragozódik a két legfontosabb kérdő névmás is:

kim?	ki(csoda)?	ne?	mi(csoda)? milyen?
kimin?	kinek (a)?	nenin?	minek (a)?
kime?	kinek?	neye?	minek? miért?
kimi?	kit?	ne?	mit?
kimde?	kiben?	nede?	miben?
kimden?	kitől?	neden?	mitől? miért?
kimler?	kik?	neler?	mik?

A személyes névmások magyarul és törökül saját rendszerükön belül számos összefüggést mutatnak; különösen harmadik személyben látványos a mozaik mint kirakós játék: *o* és *o* többes számban *o(n)lar* és *ök*, és a hasonlóságok kétirányúak: *o* és *o* „vízszintesen” hasonlít, *o* és *onlar*; valamint *o* és *ök* „függőlegesen”. *Onlar* és *ök* a közös nyelvi ihlet által ismét „vízszintesek”, ha figyelünk a képzésmódjukra.

A birtokos névmások hasonlóságának komplexitása még izgalmasabb, szebb. Törökül és magyarul is hasonló személyes névmásokból képezzük őket hasonló birtokos ragokkal, és ezek a névszói ragok mindkét nyelven hasonlítanak az igeragokra (írom – házam, *gelirim* – *evim*), így mondhatjuk, hogy a hasonlóság is hasonlít a két nyelvi építkezésben. Az indogermán idiómák nem ismernek ilyen kapcsolatokat, ragjaik és névmásaik sokkal „szeszélyesebbek”.

Ennyi hasonlóság után üdítő némi eltérés, és az *r*-res jelen idő ilyen, noha a ragok ebben a paradigmában is a rokonságunkra emlékeztetnek. Az *r*-res jelen idő általánosabb, szélesebb körben használatos, mint a *-yor*-os, ezért is nevezik *geniş zamannak*, „széles időnek” a nyelvtankönyvekben. Gyakoriságát nyilván az is befolyásolja, hogy alakilag egyszerűbb, „karcsúbb”, könnyedebb a *-yor*-os formáknál, és négyes tagolású, azaz elegánsabb, turánibb hangrendileg is. A földrajzi, biológiai tudományos szövegek szintén ezt a jelen időt részesítik előnyben.

A *geniş zaman* képzése magánhangzóra végződő tő esetén a legegyszerűbb, a tőhöz ilyenkor egyetlen *r*-t csatlakoztatunk. Ezt követik a már ismert ragok megfelelő illeszkedéssel. Kivétel az egyes szám harmadik személy: ezt ilyenkor is a ragtalanság jelöli. Például:

anla – mak = (meg)érteni; *anlar* = ért

bekle – mek = várni; *bekler* = vár

ye – mek = enni; *yer* = eszik

Egyszótagú, mássalhangzóra végződő ige-errel, illetve -ar-ral bővülnek:

et – mek = csinálni; *eder* = csinál (A t zöngésül két magánhangzó közt.)

git – mek = menni; *gider* = megy

iç – mek = inni; *içer* = iszik

sev – mek = szeretni; *sever* = szeret

yap – mak = csinálni; *yapar* = csinál

ak – mak = folyani; *akar* = folyik

koy – mak = tenni, helyezni; *koyar* = helyez

sor – mak = kérdezni; *sorar* = kérdez

bak – mak = nézni; *bakar* = néz

Az „l”-re és „r”-re végződő egyszótagú ige-errel viszont nagyjából a korábban ismerttetett négyes tagolás szerint veszik fel az *r*-t:

bilmek = tudni; *bilir* = tud

gelmek = jönni; *gelir* = jön

görmek = látni; *görür* = lát

ölmek = meghalni; *ölür* = meghal

vermek = adni; *verir* = ad

almak = fogni, venni; *alır* = fog, vesz

bulmak = találni; *bulur* = talál

durmak = megállni; *durur* = megáll

kalmak = maradni; *kalır* = marad

olmak = lenni; *olur* = van

varmak = megérkezni; *varır* = megérkezik (*Varmak* ilyen jelentésben ragozható, nem létige-ként működik.)

Sürmek (= tartani időben) és *sormak* (= kérdezni) kivétel: *sürer* és *sorar* formában használjuk.

Példák a négyes illeszkedésre:

çalışmak = dolgozni; *çalışır* = dolgozik

göstermek = mutatni; *gösterir* = mutat

görünmek = látszani; *görünür* = látszik

konuşmak = beszélni; *konuşur* = beszél

Gelmek ragozása geniş zamanban

gelirim gelirsin gelir	jövök (kelek) jössz (kelsz) jön (kel)
geliriz gelirsiniz gelirler	jövünk (kelünk) jöttök (keltek) jönnek (kelnek)

görmek = látni

görürüm görürsün görür	látok (látom) látsz lát
görürüz görürsünüz görürler	látunk láttok látnak

yapmak = csinálni

yaparım yaparsın yapar	csinálok csinálsz csinál
yaparız yaparsınız yaparlar	csinálunk csináltok csinálnak

konuşmak = beszélni

konuşurum konuşursun konuşur	beszélek beszélsz beszél
konuşuruz konuşursunuz konuşurlar	beszélünk beszéltek beszélnek

A kérdő formákban ismét a megfelelő magyar kérdőszóval rokon kérdő-négyest használjuk:

gelir	miyim? misin? mi? miyiz? misiniz?	yapar	miyim? mısın? mi? miyiz? mısınız?
gelirler	mi?	yaparlar	mi?

Az r-es jelen idő tagadása rendhagyó (noha a török nyelvtan általában rendkívül szabályos, kerüli a kivételeket), az r kiesik vagy z pótolja, de némi nyelvtörténet ismeretében nekünk

utóbbi is ismerős lehet. Csuvas-köztörök, illetve török-magyar viszonylatban ugyanezt az $r \sim z$ váltakozást figyelhetjük meg:

török	magyar
yaz	nyár
yaz- (ügyszintén)	ír
yüzük	gyűrű
öküz	ökör
ikiz	iker

A *gelmek* r-es ragozásának tagadó (r nélküli) alakjai:

gelmem (nem kelek)	yapmam
gelmezsın	yapmazsın
gelmez	yapmaz
gelmeyiz	yapmayız
gelmezsınız	yapmazsınız
gelmezler	yapmazlar

A tagadó-kérdő ige szerkezete logikusan következik a korábbiakból:

	miyim?		miyim?
	misin?		misin?
görmez	mi?	konusmaz	mi?
	miyiz?		miyiz?
	misiniz?		misiniz?
görmezler	mi?	konusmazlar	mi?

A *sima* r-es forma használatos igenévként is:

geçilir = járható

akar su = folyóvíz (akar = folyik, folyó)

cıkmaç yol = zsákutca

A közmondások (*atasözüler*, *atyaşavak*) is az r-es jelen időt használják:

It ürür, kervan yürür.
Az eb ugat, a karaván halad.

Kervan a perzsa (fárszi) *karavan* Horger-törvény szerint lerövidült alakja. *Yürür* alapjelentése jár, és nagyon fontos szó. Az indogermán nyelvek nem ismerik, helyette a megy ige megfelelőjét használják, mint vízzel főző szegény emberek. *It ürür, kervan yürür* sokat mond könyvünk szempontjából is: az igazságot nem lehet agyonhallgatni, előbb-utóbb kiderül.

Végezetül az r-es igék kapcsán érdemes rögzíteni a nyelvtanulás pohár vízre vonatkozó kulcsmondatát is:

Bana bir bardak su getirir misiniz?
getirmek = hozni, bardak = pohár
Hoz(na) egy pohár vizet?

6. lecke

Ez az *emir kipi*, a felszólító mód és az igenevek leckéje; előbbi segítségével hasznos tanácsokat ad, mit tegyünk vagy ne tegyünk, ha beszéd vagy hallgatás a tét. A rövid eszmefuttatás Falik Rifki Atay tehetségét dicséri. Élő szöveg „valódi” író tollából, és ez jó hír a nyelvtanulónak: arra vall, hogy az előző öt egység anyaga elegendő minőségi továbblépésre. A cél immár több, mint nyelvtani illusztráció; tanulságát bárki megfogadhatja.

A miniesszé egy leírással kezdődik: a tárgy egy három személyt, szimbolikus figurákat ábrázoló, bronzból öntött szoboregyüttes, a szerző Indiában vette, onnan hozta magával, és nem véletlenül. De adjuk át a szót Falik Rifki Ataynak, többszörösen megéri!

Birinci adam, elini ağzına koyarak: „Sus!”, ikinci kulağımı tikıyarak: „Duyma!”, üçüncüsü gözlerini örtetek: „Görme!” der.

Birinci = első; a szó önmagában szépen példázza a transzparenciát, világosságot, amely az „összerakós” nyelvek egyik rokonszenves tulajdonsága: ha ránézünk, azonnal láthatjuk, hogy a szótó *bir* (jelentése: egy), és ehhez járul *-n + ci* szabályosan, jó hangzással, olajozottan. Az sem mindegy, hogy *-ci*-t már ismerjük, és követtük a nyomait a magyar nyelvben is. A végződés ezúttal sorszámnevet képez, és a képletben a számtan kivételt nem tűrő pontossága vetül rá a nyelvtanra.

Pedig az első a legtöbb nyelven szabálytalan, „makrancos”; így egy és első általában két szó – beleértve anyanyelvünket:

eins – erst németül
one – first angolul (ez a német Fürst = herceg alapja is)
ena – protosz görögül
uno – primo olaszul
uno – primero spanyolul

Megjegyzendő, hogy a törökben is él *birinci* szabálytalan szinonimája: *ilk* = első. *Ilk* és első, pontosabban *il-* és *el-* ráadásul rokonok, és ezt „höchstpersönlich” az „alapító atyák” ismerték *el anno dazumal*.

Adam jelentése ember a Genezisszel összefüggésben.

El = kéz, illetve öl az ölel-szerű formákban. A török *el* és a magyar öl különbsége megegyezik az ajakréses fel és az ajakkerekítéses föl elenyésző, nyelven belüli, még csak nem is nyelvjárási különbségével.

Ağiz (kiejtése aiz mint Erdoan) = száj, *ağzi* = szája; az annak idején a magyar nyelvre megfogalmazott, de eurázsiai érvényű Horger-törvénynek és a természetes szép kiejtésnek megfelelően.

Koymak = tesz, helyez, rak; *koyarak* = helyezvén, helyezve

Sus! = hallgass! Meg se szusszanj! – játszhatunk a szóval, és figyelhetünk nyelveink erős zenei természetű közösségére, amely a szóhangulat, sőt a szótag hangulati szintjén teremt éppenséggel játékos, mosolygásra készítő kapcsolatokat. *Tekerlek* például azt jelenti: kerék, *tekerleme* pedig „mondóka”; wurlitzer megszabadítva minden gépiességtől.

Ikinci = második; *iki* = kettő az iker szavunk rokona, de *-ci* is összefügg a szatócs, ács és szűcs cs-jével, így a kettős összetétel mindkét tagja magyar vonatkozású.

Kulak = fül, azaz hallószerv; ha meg akarjuk tanulni, kössük csak a hall igéhez és a szó eleji, nagyon régi k-h váltakozáshoz, mint a *kunduz* és hód összevetésben, amelyet Vörösmarty leleménye-költevénye ide-oda igazol: bűvár Kund jó csengésű nevét ő találta ki, hogy a germán Zothmundot a feledés homályába száműzze. A név az név, legyen bár a viselője legendában őrzött fikció.

Tıkıyarak = befogván, *tıkamak* = betöm, bedug; *tık* és *dug* közeli rokonsága feltűnő: *ı* és *u* mindkettő felső nyelvvállású, mély hangrendű vokális, mint a *kapı* – kapu párosban, és rokonok a mássalhangzók is: t-k és d-g csupán zöngésségben különbözik egymástól (t-k zöngétlen).

Duyma! = Ne hallj! A szinonima (most is) azért rokon értelmű, hogy külalakra ne hasonlítson. *Üçüncüsü* = a harmadik; a *-cü-* utáni *s*-szel kapcsolt birtokos személyrag, mint az előző leckében már láttuk, (most is) a határozott névelőt pótolja, helyettesíti. Természetesen rokon a magánhangzós magyar birtokos raggal.

Gözlerini = szemeit; a páros testrészek többes számú használata gyakori törökül, egyébként néha magyarul is jobb, például „föl a kezekkel!” (*eller yukarı*) egyes számban nevetséges hatást keltene.

Örterek = eltakarván; *örtü* = takaró, *baş örtüsü* = fejkendő. A takaró szigorúbb változata az afgán csador, ez is rokonsági körbe vonható: törökül *çadır*; magyarul sátor, burka pedig a török *burmak* = beburkol ige tanúsága szerint is a magyar burok komor hangulatú rokona.

Görme! = Ne láss!

der = mondja

Az egész mondat magyarul: Az első ember kezét a szájára téve (azt mondja): „Hallgas!”, a második a fülét befogva: „Ne hallj!”, a harmadik a szemeit eltakarva: „Ne láss!”

A következő mondat: *Gerçi demokrasi vatandaşlığı söylemekle, duymakla ve görmekle yürür.* *Gerçi* = jóllehet, igazából, bár, ugyanakkor.

Vatandaşlık = állampolgárság, honpolgárság, (itt) népi közösség, népközösség. *Vatan* = haza, hon, *vatandaş* = állampolgár, ezek szinonimái pedig a jurtát is jelentő *yurt*, illetve *yurttaş*, és ha a *yurt* szó nem is egyezik a ház-zal, azért *yurt* kettős jelentése hasonló gondolkodást tükröz, és „ház és haza”, továbbá a nap, *gün* és *güneş* összefüggést idézi rokonsági szempontból.

A jurta egyébként zseniális találmány, az abszolút (mozgás)szabadság legyőzhetetlen biztosítéka. Átala és a hűséges igavonók által (nem véletlenül vannak ők a központban a Feszty-körképen) egész népek mozoghattak korlátozás nélkül az eurázsiai fűőceánon.

És a jurta kerek formáját ismerhetjük fel a high tec sátor könnyűségében. A legkorszerűbb anyagokon túl a szerkezet a meghatározó: csak így lehetséges, hogy hegymászók viszonylagos kényelemben sátorozzanak függőleges sziklafalak keskeny ki- és beszögellésén. A szuperkönnyű, jurtaforma sátor évezredek gondolatot újít meg, és a jelenidős térformálás (építészet) múltból ihletet merítő, legújabb vívmányát hirdeti már-már anyagtalanul.

Söylemek = mondani, még inkább szólani. A főnévi igenév törökül lehet főnév is, ilyenkor igető + -ás, -és végződéssel fordíthatjuk magyarra. *Söylemek* így „mondás”, „szólás” is. Nem mintha törökül nem képezhetnénk igéből -ş végződésű főnevet. Képezhetünk, de módjával, ritkábban, mint magyarul. Lásd a példát néhány sorral lejjebb. *Söylemekle* eszerint azt jelenti, „szólással”, „beszéddel”, így *söylemekle* ismét olyan szó, amelynek legalább két eleme idézi édes

anyanyelvünket: -la, -le és -val, -vel, valamint *söyle-* és „szól” egy tőről fakadnak, és a felismerés öröme a vers igazára hangol rá, hát szállj költemény, szólj költemény és *söyle*, hiszen benne kedve szerint fordul kelet felé a költők nagykirálya, József Attila Batu kán pesti rokonaként is.

duymakla = hallással

görmekle = látással

Yürür = jár; a két telivér altáji (szebben mondva: turáni) szóvariáns rokonságát egészen különleges jelentés teszi egészen különlegessé. Jár és *yürü* ugyanaz a mozgás és ugyanaz az elvontság, hozzá hasonló kifejezést hiába keresünk nyelvek tucatjaiban.

És *yürür*, akárcsak „jár” magyarul, gazdag szócsaládot alkot:

yürüyen merdiven = mozgólépcső

yürüyerek = gyalog

yürüme = járás, *badi badi yürüme* = totyogás

yürürlük = érvényesség, hatály

yürüt = járat, gyalogoltat valakit (ismét két hasonlóság, azaz a szótó és a műveltető -t)

yürüteç = járóka (kettős rokonság)

yürütüm = végrehajtás (főnévképző -m, mint magyarul az álom-ban)

yürüyüş = felvonulás, járás (íme -ş főnévképzőként); *yürüyüşe çık* = jár egyet, elmegy sétálni.

Ezek után a mondat egészben:

Ugyanakkor a demokrácia közössége (együtt) jár a beszéddel, meghallgatással és a látással (az odafigyeléssel) is.

Innen pedig már nincs messze a tanulság:

Söyle, fakat bağırma! Beszélj, de ne ordíts! – ezt a tanácsot csakugyan mindenki megfogadhatja!

A 6. lecke nyelvtana a felszólító mód egyes szám második személyének ismertetésével kezdődik. Ez a pusztá igető:

<i>söylemek</i> - szólni	<i>söyle</i> – szólj!
<i>binmek</i> - beszállni	<i>bin</i> - szállj be!
<i>görmek</i> - látni	<i>gör</i> - láss!
<i>götürmek</i> - elvinni	<i>götür</i> - vidd el!
<i>bakmak</i> - nézni	<i>bak</i> – nézd!
<i>çıkmak</i> - kimenni;	<i>çık</i> - menj ki!
<i>koşmak</i> - futni	<i>koş</i> – fuss!

Az igealak tagadása a már ismert *-ma*, *-me* partikula révén történik.

<i>söyleme</i> - ne mondd!
<i>binme</i> - ne szállj be!
<i>görme</i> - ne nézd!
<i>götürme</i> - ne vidd oda!
<i>bakma</i> - (ugyancsak) ne nézd!
<i>çıkma</i> - ne menj ki!
<i>koşma</i> - ne fuss!
<i>susma</i> - ne hallgass!

Létezik jelzett felszólító mód is egyes, illetve többes szám második személyben, így pedig magázódva is. A felszólító mód jele, jelei:

-in (-ün, -ın, -un) -iniz (-ünüz, -ınız, -unuz)
binin - szállj vagy szálljon be bininiz - szálljatok vagy szálljon, illetve szálljanak be

Magánhangzóra végződő igehez, akárcsak magyarul, -j (-y) hiátustöltővel kapcsoljuk a végződést:

-yin (-yün, -yin, -yun) -yiniz (-yünüz, -yınız, -yunuz)			
beklemek	várni	kapamak	bezárni
bekleyin		kapayın	
bekleyiniz		kapayınız	
yürümeek	járni	okumak	olvasni
yürüyün		okuyun	
yürüyünüz		okuyunuz	

Tagadáskor a *-ma*, *-me* + a *y*-s formákat használjuk:

-meyin (-mayın) -meyiniz (-mayınız)	
beklemeyin	kapamayın
beklemeyiniz	kapamayınız
götürmeyin	sormayın
götürmeyiniz	sormayınız

A *buyur-* vagyis „parancsol” ige felszólító módja udvariassági formula:

Buyurun, oturunuz = Tessék helyet foglalni!

Oraya buyurun = Oda tessék!

Bakayım: „hadd lássam”, illetve *bakalım* „lássuk csak” értelemben a felszólító módot enyhíti, teszi udvariassá:

Cıkar bakayım oradan aritmetik kitabım.
Kérlek, hozd ide a számtankönyvemet onnan!

A számtankönyvek, számok egzakt világából erőt merítve vegyük észre, hogy az „abszolút zéró morféma”, vagyis a teljes jelöletlenség mint kifejezőeszköz a törökben a csupasz egyes szám 2. személyű felszólító mód, azaz a pusztá igető, és ez nemhogy nem hasonlít a magyar

megfelelőre, de ráadásul még a némettel egyezik fondorlatosan: *Komm, geh, Vergissmeinnicht*; utóbbi nefelejcsent jelent, míg *vergiss* a puszta igető imperatívban. „Ugye, ugye, mi megmondtuk jó előre, hogy a törökkel való hasonlítás csak véletlenszerű egybeeséseket eredményezhet”, hallom az ornitológusok kórusát varjú módra károgni, de füttyölök rájuk sárgarigó hangon: flüöa fluó, és azt mondom, hogy a rokonság szellemében még az is érdekes, miért NEM hasonlítunk egyben-másban egymásra, és itt jelenik meg a matematika, és vele a válasz, azért nem lehet a puszta igető nálunk felszólító mód, mert ez a funkció már foglalt; járkel (*yürür-gelir*), jön-megy, keres és talál, zörget és bebocsátják, és török nyelven köszöntik: hoş geldiniz, evinde imiş gibi davran (Isten hozott, érezd magad otthon!)

Az viszont kétségkívül érdekes, hogy a jöjjön, írjon és alkosson egyezik a török felszólító móddal.

Az igenevek a rokon nyelv igen fontos kategóriáját képezik, használatuk kulcsfontosságú, hogy kevés szóval, ragozással sokat mondjunk törökül, ezért nyelvünk ugyanilyen ősi törekvését tekintve csak sajnálkozhatunk, hogy a mai mondatszerkesztésünk gyakorlatában ebből a szempontból eléggé „elszegényedtünk”.

forma	jelentés	mondatba foglalva
-ip, -üp, -ip, -up gelip, alip, yürüyüp, koşup	és	<i>Oğlu çorbayı tasa boşaltıp sofraya koyar.</i>
		<i>oğul</i> = fiú, <i>oglu</i> = fia, <i>tas</i> = tál <i>tasa</i> = tálba, <i>çorbayı</i> = a levest (csorbát), <i>boş</i> = üres, <i>boşal</i> = (mint magyarul) ürül, <i>boşalt</i> = „ürültet”, tölt (a <i>boş</i> tőhöz ismét két magyarral megegyező végződés járul), <i>sofra</i> = asztal, <i>sofraya</i> = asztalra
		A fiú a levest a tányérjába meri, ÉS (-ip) leteszi az asztalra.

Kettő vagy több, azonos nyelvtani viszonyokat kifejező ige együttes jelenléte esetén csak az utolsót kell ragozni, az előzőeket elegendő az és jelentésű -ip végződéssel ellátni. Az -ip ugyanilyen alkalmas többszörösen összetett végzések kiváltására:

-erek, -arak gelerek, bakarak, örterek tagadólag: -meyerek, -mayarak pl. istemeyerek (nem akarva, akaratlanul)	-va, -ve -vân, -vén	<i>Birinci adam elini ağzına koyarak: „Sus” der.</i> (Jelentését lásd fentebb.)
--	------------------------	--

-ince, -ünce, -ınca, -unca gelince, alınca tagadólag: -meyince, -mayınca	-va, -ve -vân, -vén	<i>Hoca çocuğun yaşlı gözlerini görünce: Oğlum niçin ağlıyorsun? diye sorar.</i>
		<i>çocuk = gyermek, çocuğun = birtokos eset, yaş = könny, yaşlı = könnyes, göz = szem (karagöz = fekete szem),, gözlerini = szemeit, görmek = látni, görünce = látván, oğlum = fiam, niçin = miért?, ağlamak = sírni, ağlıyorsun = sırsz, diye sorar = mondván kérdi (az egyenes beszédet lezáró sorar önmagában nem elég)</i>
		<i>A hodzsa látva a fiú könnyes szemeit megkérdi: Fiam, miért sírsz?</i>

-e, -a güle, güle damlaya, damlaya	-va, -ve	<i>Güle, güle! Damlaya, damlaya göl olur.</i>
		<i>gülmek = nevetni; güle, güle = válaszként búcsúzaskor mondják: görüşürüz és güle, güle; magyarul egyik is, másik is viszontlátásra, damla = csöpp, damlamak = csöpögni, damlaya = csöpögve, göl = tó</i>
		<i>Közmondás (atasözü): Csöpögve, csöpögve tó lesz,</i>

Vagyis sok kicsi sokra megy, és ilyen sokadik kicsi „nevetve-nevetve” és *güle, güle* végső e-inek azonossága. A -va, -ve határozói igenévben v a magánhangzó-torlódást feloldó töltőhang, ugyanolyan másodlagos fejlemény, mint a -val, -vel (törökül -la, -le) könnyen egyéb hanggá átváltozó v-je.

-ir, -er, -ür, -ır, -ar, -ur (és) -ken -yorken gelirken geliyorken	-va, -ve -vân, -vên -ként(!)	Çocukken (vagy çocuk iken) hepimiz biraz şairiz. Gyerekként kicsit mindannyian költők vagyunk.
--	------------------------------------	--

Çocukken-ken-je nyilvánvaló (majdnem) egyezés a magyar -ként-tel, újabb rokonsági bizonyíték az igenevek csoportjában is. *Olarak* szintén -ként: *öğretmen olarak* = tanárként, *son olarak* = végül, *genel olarak* = általában.

7. lecke

Günler, aylar ve mevsimler; napok, hónapok és évszakok

Bir yıl 12 (on iki) aydır.

yıl = év, esztendő, *ay* = hónap, hó, hold, *-dır* a létige ragként használt formája, négyalakú (*-dir; -dir; -dur; -dür*), mint számos egyéb végződés

Egy év 12 hónap.

A tíz jelentésű *on* megkerülhetetlen a török-magyar nyelvi kapcsolatok történetében. A finnugristák ezt a szót látják, szuggerálják bele hazánk „nemzetközi” nevébe, amely Hungária ugyebár. Szerintük ez az onogur vagyis „tíz nyíl” jelentésű egykori török törzsszövetség nevének magyarrá konvertálása. Így van, nem így van? A kérdés nyilván bonyolult, főként, ha bonyolítják is: ne legyen már olyan egyszerű, mint gondolja és mondja a magyarok elsöprő többsége Magyaróvártól Magyarfalváig. Mármost, hogy Hungária Hunnia nevének bővítménye valamiképpen.

Na még mit nem! – csattannak fel ilyenkor szócsatákban edzett finnugristáink: szemükben valóságos vörös posztó a hun szó emlegetése. Hunokról, Hunniáról nekik senki ne magyarázzon, elutasításuk épp annyira heves, ideges és idegesítő, mint az elődeiké az első hivatásos (megélhetési) finnugristák korában.

Nebenbei bemerkt: a Benkő Loránd (1970) szerkesztette etimológiai (szófejtő) nagyszótár nem ismer „Hungária” címszót, pedig a H-tól Ó-ig tartó kötet ezer oldalnál is több, de nekik Hungária nem magyar, nem fér be a koncepcióba. A hottentotta bezzeg belefér a következőképp¹¹:

„Nemzetközi szó; vö.: ang. Hottentot; ném. Hottentotte; fr. Hottentot; ol. ottentotto. A hollandból terjedt el; vö.: holl. Hottentot ua. Végső etimológiája vitatott; mindenesetre a hottentották külső, idegenektől származó, esetleg gúnyos értelmű megnevezése, mely eredetileg énekükre vagy kiejtésükre vonatkozhatott. A hottentották saját neve a khói (tkp. személy) – A magyarba a németből kerülhetett át. A hottentotta változat végződése latinositással keletkezett.” – ennyit nem csak a hottentottákról.

Benne vannak a szótárban a hunok is. Íme¹²:

„Latin eredetű: vö. k. lat. Hun(n)i, Chun(n)i a hunok. Hunnus hun ember. Vö. még: gör. (itt most latin betűkre átírva, L. Z.) Unni, továbbá archaikus kínai xiung-nu. A középkori forrásokban a Hunnus stb. nemcsak a tulajdonképpeni hunok, hanem más népek: heftaliták, szabírok, bolgárok, avarok, türkök stb. általánosító neveként is használatos. A nyugati krónikások a többi nomád nép mellett a honfoglaló magyarságot is a hunokkal azonosították.

¹¹ Benkő Loránd főszerk.: A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. 2. kötet. Akadémiai, Budapest, 1970: 152.

¹² Benkő Loránd 1970. i. m. 166-167.

Őket követték a latinul író magyar krónikások is. Az őstörténeti ismeretek fogyatékosága miatt ennek következtében az egész középkoron át, sőt egészen a 19. század végéig tartani tudta magát nálunk az a téves nézet, hogy a magyarok, hasonlóan az avarokhoz, Attila népének utódai. Az elnevezés eredetileg nyilván a hunok saját neve volt, a hunok nyelvét azonban ma még nem tudjuk meghatározni. A kínai xiung-nu és az európai forrásokban szereplő hun névalakok két évszázadon át vitatott közös eredetét új adatok alapján az utóbbi két évtized során sikerült meggyőzően igazolni. A hun és kun népnév közös eredete jelenlegi adataink alapján nem bizonyítható.”

Ez a szöveg nem is olyan rossz, legfőbb erénye, hogy világosan, mondhatni őszintén fogalmaz, tárja fel önnön gyengeségeit. Legkényesebb szava: „őstörténeti”, a kifejezés szimptomatikus. Ős a mindennapi beszédben a nem is olyan régen élt, 100--200 évvel ezelőtti felmenőket jelenti, de történelmi összefüggésben már sokkal nagyobb intervallumot: őskor az ókort megelőző időszak, alkalmasint 6--7 ezer éves távlat, és ezt az „ős” jelzót használják a saját szakembereink az elődök bőven középkori nyelvére és történetére. Ettől az egyenes tartású „ősmagyar” (ezt a tartást kívánja meg a lovaglás alapszabálya) a neandertali ősiségbe süllyed, míg a többieknek, németnek, franciának, olasznak a középkor közepét mutatja a naptár.

Föltétlenül dicséretes viszont a xiung-nu--hun összefüggés felvillantása. Kiváltképp, ha hozzáteszük, hogy a kínai írásban a „hun” jelentésű írásjel egyezik a magyarokéval.

A fejtegetés, mely szerint a magyar krónikások a nyugatiak rólunk szóló írásait másolták, a fark csóválta kutya esete, könnyen támadható önmagában véve. És kínálkozik a kérdés: szintén őket másolták a kínaiak a Fal és a gondosan zárt kapuk mögött is?

Az pedig, hogy a hun elnevezés más népekre, heftalitákra, szabírokra, bolgárookra stb. is érvényes, megfelel a helyes értelmezésnek: Attila királysága számos népet egyesített magában, csakis így tudta a korszakos uralkodó az egyébként már bukásra ítélt Római Birodalmat megrendíteni. Anélkül, hogy magát Rómát feldúlta volna – ellentétben a sokkal vadabb és barbárabb germánok nem sokkal későbbi betörésével.

„Hungária” magyarázata onogur-ból annyira kínos, erőltetett lehetett a szótáríró munkacapat számára, hogy a nevet (fontosságát ignorálva) inkább teljességgel elsinkófálták.

Egyébként az egész szótárt végigkíséri a manipulatív szándék, a finnugrista prekoncepció. „Onogur” azért így is benne van: az eleve nagyon gyanús ugor névre öntötték rá generálszószként. Az ugor hasonló, mint a proletár: komolyan soha senki nem vállalta magára.

Altáji számokkal, on iki-vel kezdtük, fejezzük is be altáji számmal e rövid eszmefuttatást. Az ilk és iki rokonok, és on se idegen számunkra, ha főként a finnugrista ármány hívószava is. Rokonok továbbá a *tümen* – „tömény” szavaink. Előbbi alapjelentése 10 000, azaz tízezer, így „tömény” a miriád (távolabbi) szinonimája. Noha ebben az ügyben az értelmező kézisztár kódosítja el az eredeti jelentést. Ezt írja nemtelen egyszerűséggel: miriád htl szn irod. Mérföldtlen sok(aság). ~ csillag (nk: lat<gör).

El kell ismerni, a szófejtő szótár miriád-ot korrekt módon magyarázza, kezeli. Egy miriád tehát egy *tümen*nel, 10 000-rel egyenlő. A görögök ezt használják az 1 000 000 nevében: *ekato mirio* = százszor tízezer.

Számokkal folytatódik a 7. lecke is:

<i>Aylar, 30 (otuz) yahut 31 (otuz bir) gün sürer.</i>
ay = hónap, sürmek = tartani; sürer = tart
A hónapok 30 vagy 31 napig tartanak.

Ay jelent hold-at is. Például:

<i>Ayı görmeden bayram etme!</i>
Ne ünnepej (<i>bayram etme</i>), mielőtt meglátnád a holdat! (Nyugtával dicsérd a napot!)

Ayin ondördü = *telihold*, a *hó (hold) tizennegyedik (holdas) napja*. *Ay* mozgásban és időben láttatja a holdat, és ez a látásmód a magyar hold szóra is érvényes. És korábbi kritikánkat mintegy ellensúlyozva mondjuk ki, hogy érdekes és izgalmas az etimológiai (szófejtő) szótár hold-ról szóló szócikke¹³. Eszerint a hold a hó, hónap főnévből alakult a -d kicsinyítő képzővel. Az -l- utólagos betoldás. A második jelentés (holdhónap, 1416 u/1466 MünchK I) a hold szabályos időközönként ismétlődő változásra vonatkozik, s annak az időnek emlékét őrzi, amikor a hónapokat a holdváltozások alapján számították.

Ay időbeliségének további bizonyítéka a magyar éj (finnül *yö*, észtül *öö*); a szót török kapcsolat világítja meg. *Ayçiçek*, vagyis *Helianthus annuus* napraforgó, amely holdfényben fürdik, nap és hold egységének titokzatos bizonyítéka, egyfajta természetes székelylobogó. *Ay* és hold világánál a német *Mond* és angol *moon* mesebeli sajt, nincsenek időbeli vagy mozgásra vonatkozó aspektusai. Az éj, ha visszafordítjuk, *gece* törökül, és máris ott vagyunk a magyar Gecsék családnevénél. *Iyi geceler*, jó éjszakát, holdra forgó fényeset!

Sürer a magyar szór rokona, például *boya sürer* = befest (alkalmasint festékszóróval), és szór jelentése az időre is kiterjeszhető: szór-akozik, mulatja az időt, mulat, táncol, énekel. Szűr mint a pásztor kabátja (*kollu aba*, *kollu* = karos, *aba* = aba) ezzel szemben nem rokon, csak a szürke -ke nélküli eredeti alakja. Cifra szűr cifrája már ígéretesebb. „Cifra” mint elkanyarított arabeszk a szanszkrit – perzsa – arab *sifir* rokona; *sifir* jelentése: zéró, de nagyon sokat mondó, jellemző, hogy cifra szavunkkal kétségtelen rokonságban van.

<i>Bir yilda, yani 12 ayda 365 (üç yüz altmış beş) gün vardir.</i>
Egy évben, azaz 12 hónapban 365 nap van.

Szükséges a számok részletesebb ismertetése. Azzal a megjegyzéssel, hogy *sayı* a magyar szám szó rokona, így vele együtt a szóbokorba tartozó többi kifejezés is:

saymak 1. számol, elszámol, megszámlol 2. számít valakinek, fontosnak tart valakit, valamit;; *yabancı sayar* idegennek számít, *sayaç* mérőóra, *su sayacı* vízóra, *kesirli sayı* törtszám; a szerkezet mindkét tagja magyar vonatkozású. *Kesir* azt jelenti: vág, és benne a kés szavunkat ismerhetjük fel. A *tö kes*, a magyar kés-hez képest apró eltérés. Csakúgy, mint a jelentés: az összetétel magyarul törtszám, törökül meg vágott. Érdekes a szinonima is: *biçmek*, és látni kell mellette a *bicska*, sőt *bicsak* szavunkat.

¹³ Benkő Loránd 1970. i. m. 132–133.

Íme a tő- és sorszámnevek törökül:

0 sıfır	
1 bir	1. birinci, ilk
2 iki	2. ikinci
3 üç	3. üçüncü
4 dört	4. dördüncü
5 beş	5. beşinci
6 altı	6. altıncı
7 yedi	7. yedinci
8 sekiz	8. sekizinci
9 dokuz	9. dokuzuncu
10 on	10. onuncu
11 on bir	11. on birinci
12 on iki	12. on ikinci
13 on üç	13. on üçüncü
14 on dört	14. on dördüncü
15 on beş	15. on beşinci

és így tovább, ahogy a zengő és rendkívül szabályos (*biçimli* a faragatlan ellentétéként) török nyelvben megszokott.

A számok tízesével százig:

10 on	10. onuncu
20 yirmi	20. yirminci
30 otuz	30. otuzuncu
40 kırk	40. kırkıncı
50 elli	50. ellinci
60 altmış	60. altmışıncı
70 yetmiş	70. yetmişinci
80 seksen	80. sekseninci
90 doksan	90. doksanuncu
100 yüz	100. yüzüncü

És: ezer *bin*, ezredik *bininci*, tízezer *on bin*, százezer *yüz bin*, százezredik *yüz bininci*, egymillió *bir milyon*, egymilliomodik *bir milyonuncu*

A negyedik mondat a 7. leckéből:

<i>Yedi güne bir hafta denir.</i>
Hét napot egy hétnek nevezünk.

Magyarul ez nagyon egyszerű, hét az hét és ennyi, törökül viszont az év ötvenkettő részére a *hafta* szót használjuk, és a *hafta* erősen különbözik *yeditől*. Pedig *hafta* is azt jelenti, 7, csak éppen perzsa nyelven, fársziul. Nem árt tehát tudni a perzsa alapszámokat a török, sőt esetenként a magyar nyelv megfejtéséhez. Ezek a következők:

1 <u>jek</u>	6 sis
2 do	7 <u>haft</u>
3 sze	8 hast
4 <u>csar</u>	9 noh
5 pancs	10 dah

Csar magyarul (és törökül) a csárda szavunk tövét alkotja. Törökül *çardak*; a *k* hiánya a magyarban a szokásos okra vezethető vissza; *çardak* többes számnak érzett forma anyanyelvünkön.

A hét napjai törökül:

<i>pazartesi</i> - hétfő
<i>sali</i> - kedd
<i>çarşamba</i> - szerda
<i>perşembe</i> - csütörtök
<i>cuma</i> - péntek
<i>cumartesi</i> - szombat
<i>pazar</i> - vasárnap

Ezúttal kezdjük a végén; *pazar* kétszeresen rokon szó, de ha úgy tetszik, háromszorosan. A perzsa eredetű *pazar* mindjárt a magyar vásár szóban tűnik fel, és ennek származéka vasárnap, a pazar melléknévként pedig a milyen? kérdésre válaszolva ékesíti nyelvünket. Törökül nincs ilyen jelentése, de a *pazar ola!* ~ sok szerencsét! (hogy pazar életed legyen) kifejezés ehhez közelít.

A bazar is ebbe az egzotikus szócsaládba tartozik. Amely ráadásul bővíthető: vásárol és pazarol összefüggése arra hívja fel a figyelmet, hogy a pazarlás a vásárlással kezdődik, és akkor spórolunk a legjobban, ha lemondunk a hiúságokról, és nem költjük a pénzünket fölöslegesen. A két szó kapcsolatát erősítő tényező a képzésmódjuk is: az *l* alakítja őket névszóból igévé, és ugyanezt az *l* képzőt láthatjuk viszont az *azal* (török) és *aszal* (magyar) igepáron. *Azal* = csökken, de csökken az *aszalódó* gyümölcs térfogata is. Az *azal* ~ *aszal* török--magyar szópárost megvillantva kihagyhatatlan a műveltető forma; a török *azal* -*t* jelentése: csökken -*t*, de a csekély mértékű jelentéseltolódás ellenére is feltűnő, hogy az *azal* -*t* relatív tő három, magyarral rokon alkotóból tevődik össze még mielőtt elkezdenénk ragozni. *Azaltırım* (csökkentem), eggyel több a rokonsági mutató. Múlt időbe téve (*azaltırdım*) ez a szám ötre (!) növekszik, így a tengercepp szó önmagában köteteket mesél közös eredetünkről. A közös tőhöz, amely az *aszú* ~ *aszó* ~ *az* (mint az *olsun*) csoportba tartozik, ekkor négy közös és alapvető nyelvtani elem járul (az igeképző *l*, a műveltető *t*, a múlt idő *t* ~ *d*-je, valamint az egyes szám első személyt jelző *m*), minek következtében az egyetlen kompozíció ötszörös erővel hirdeti származásunk évezredes mélységeket érintő azonosságát.

Ha a szűken vett jelentésre összpontosítunk, további meggyőző összefüggés mutatja a rokonságunkat. Változtassuk meg a fordítás irányát, induljunk ki *aszal*-ból, és lássuk meg az újabb rokonsági bizonyítékot: *aszal kurutmak*, azaz szárít; *kurutmak* tövét tekintve újabb rokonsági mutatóra bukkanunk. A török *kuru* jelentése magyarul száraz, alaki megfelelője

mindazonáltal kóro, és ezt elismerik a finnugristák is. A szófejtő szótár baskír, csuvas, kirgiz, tatár példák alapján törökös szóként azonosítja.

Pazartesi és hétfő különböznek erősen, ez természetes is, *pazartesi* perzsa eredetű, a hétfő viszont tősgyökeres magyar szó, de ha elmeditálunk fölöttük, most is találunk utalást a testvériségre. Hét-fő mint a hét feje ellentmond a be-fej-ez szerkezetű szavunk sugallatának, és a Jósvafő, illetve Körösfő típusú modellt tükrözi, amely a török *başlamak* (kezdeni; *baş* = fej) szón is megfigyelhető. Kezdet és vég így válik úgyszólván szinonimává. *Alles hat ein Ende, nur die Wurst hat zwei*; mindennek egy a vége, csak a kolbásznak kettő, mondta a nagy és komoly Goethe egyik vígabb pillanatában.

Nem hasonlít kedd és *sali* sem, de itt is kereshetünk keleti kapcsolatokat. Kedd azt jelenti, ketted, azaz második, és ezt a szót lelhetjük fel Dusambe tadzsik város nevében, amely tehát szintén a hét második napját jelöli *jeksambe*, azaz az első nap, vasárnap folytatásaként. Tardoskedd ezért Dusambét juttathatja eszünkbe, de Vérteskethelyt is.

Szerda és *carşamba* a hét közepét jelenti, nálunk szlávul, náluk perzsául pontosan számszerűsítve. Az összetétel elején a csárda szóban felbukkant négy jelentésű *csar* szóra ismerhetünk rá, az utána következő *perşembe* pedig az ötödik nap, ahogy csütörtök a hét elejétől számított negyedik szláv eredetiben. Figyelemre méltó a nap jelentésű *şambe* török alakulása. *Sambe* ugyebár vegyes hangrendű, és ez a vegyesség a magyar nyelvérzéssel megegyező módon szűnik meg a két összetételben. *Çar* mély hangrendű, így *sambe şambává* változik, míg *per* után *şembe* lesz, és ugyanezt a nyelvi szétágazást láthatjuk a család szavunk eredetét kutatva.

Család és cseléd egymás változatai, és különösen szépen hullámzik a jelentés Móra Ferenc Rab ember fiai című szívhez szóló történetében. „Kis cselédeim”, becézi az öreg szolga utolérhetetlen kedvességgel volt urának, gazdájának fiait, akiket szülői, nagyszülői szeretettel gyámolít és védelmez immár saját emberségéből.

Összesimuló ellentétet képez *şembe şambával* a következő *atasözüben*: *Perşembenin gelişi çarşambadan bellidir*. A csütörtök érkezése szerdától tudható; szerda miatt mondhat szcsütörtököt másnap, azaz tartsd meg a jó szokásokat, és a jó szokások megtartanak téged!

Cuma péntek arab eredetű, az iszlám vallás heti ünnepnapját jelenti, a heti közös imádkozás idejét a dzsámiban; *cuma* és dzsámi (*cami*) hasonló hangzása és jelentése a közös arab eredetre vall. Dzsámi a gyülekezés helye, és ugyanaz a *szinagogi* görög szóból kialakult zsinagóga is; így épülnek egymásra a vallások többek között lexikális szinten. És engedtessek meg felhívni a figyelmet a nem feltűnő tényre: dzsámi azon ritka szavak közé tartozik, amelyek a hódoltság korában kerültek át anyanyelvünkbe. A mozgás korlátozottságát jelezze azonban egy esztergomi lelemény: bőrharang – így nevezték a müezzint a derék bortermelő helyiek a passzív ellenállás hosszú, de humorral enyhített és enyhíthető időszakában...

Az ötödik mondat ismét talált kincs, ha nyelveink közös teléreit kutatjuk:

Eğer yılı, haftaya göre söylemek istersek, bir yıl 52 (elli iki) haftadır, deriz.
---

eğer – ha, yıl – év, haftaya göre – a hét szempontjából, a hétre nézve, söylemek – mondani, istersek – akarnánk
---

Ha az évet a hetek szerint akarnánk megnevezni, (akkor) mondhatjuk, hogy egy év 52 hétből áll.

Istersek a feltételes mód jelen idejének török változatát mutatja, és a *-sa*, *-se* igei partikulában a magyar *-sza*, *-sze* nyomatékosító, ma már sajnos ódon hangzású, de a székelyeknél még mindig meglehetősen élénk partikulára ismerhetünk rá: *nosza*, *adsza*, *jersze*, *lássamsza*! A magyar *-sza*, *-sze* ugyan a felszólító módot teszi nyomatékosá, de felszólító és feltételes mód könnyen átolvadnak egymásba. Íme a *-sa*, *-se* feltételes módú igék ragjai jelen időben:

eğer (ha)

egyes szám	többes szám
1. <i>-sem</i> (<i>-sam</i>)	<i>-sek</i> (<i>-sak</i>)
2. <i>-sen</i> (<i>-san</i>)	<i>-seniz</i> (<i>-sanız</i>)
3. <i>-se</i> (<i>-sa</i>)	<i>-seler</i> (<i>-salar</i>) (<i>-lerse</i> , <i>-larsa</i>)

<i>-sa</i> , <i>-se</i> kapcsolódhat a pusztá tőhöz	a tagadó formák
<i>gelse</i> az <i>-ir-es</i> tőhöz; <i>gelirse</i> és a <i>-yor-os</i> tőhöz is; <i>geliyorsa</i>	<i>gelmese</i> <i>gelmezse</i> <i>gelmiyorsa</i>

A lennék (*volnék*), *lennél* (*volnál*) stb. formák:

1. <i>isem</i>	<i>isek</i>
2. <i>isen</i>	<i>iseniz</i>
3. <i>ise</i>	<i>iseler</i>

Ami a használatot illeti, *-sa*, *-se* hasonlít a szigorúan vett magyar feltételes módra is: *-sa*, *-se* és *-na*, *-ne* csupán egy hang különbség, de lényegesebb, hogy mindkettő (illetve mind a négy) beépül az igébe, ezáltal pedig se az ige, se a mondat szerkezetét nem bolygatja meg. Ez is jól mutatja a két nyelvi rendszer, gondolkodás hasonlóságát. Ebből a szempontból ismét célszerű a német példát idézni kontrasztanyagként. Németül a jönnék kétféleképp fejezhető ki. Egyrészt *ich würde kommen*, másrészt *ich käme*. Az első, az összetett a gyakori, az egyszerű főként csak írásban létezik, mindenképpen választékos, emelkedett forma. *Würde* a létige jövő idejének múlt idejű alakja kötőmódba téve, *würde* és *kommen*, a főnévi igenév ráadásul a mondatban jobbra elszakad egymástól, így az összetett szerkezet az egész mondatra rányomja a bélyegét, nyomasztóan uralja. Törökül ez is sokkal egyszerűbb, ráadásul egyezik a magyarral. *Isem*, *isen*, *ise*, *isek* mintha csak „hiszem, hiszen, hiszek” visszhangjai volnának; ez persze csak a szükségszerűségből következő véletlenek játéka, szótagegyezés, de a többes számú *isek* *k*-ja több, mint feltűnő. Az igeragként használt *k* igazi ritkaság a törökben, nem úgy, mint nálunk az igeragok könnyen összegabalyodó gazdagságát tekintve, de éppen ezért kérdezhetjük meg: vajon ezt a ragot nem ők vették át tőlünk az ősi együttélés során a két nyelv egymásra hangolt formálásakor?

A 7. lecke az évszakokról is szól. Az évszakok nevei (*mevsimlerin adlari*) törökül: *ilkbahar*, *yaz*, *güz*, *kış*. Ebből kettő, *yaz* és *güz* egyértelmű rokon szó, és hasonlóak a határozós formák is: *yazın*, *kışın* és *güzün*; télen, nyáron és (azon az) őszön: a rokonsági mutatók az azonosnak tekinthető végződésük által most is megduplázódnak. És most is az alapokról beszélhetünk: az évszakok és a toldalékolásaik a nyelv leglényegét érintik. *Yaz* és nyár, *güz* és ősz hasonlóságát nevezzük bátran „ősi örökségnek” a sztyeppei együttélés korából.

Güz szinonimája: *sonbahar*, ez *ilkbahar*, a tavasz párja, ősszel és tavasszal pedig *ilkbaharda* és *sonbaharda*, így el lehet gondolkozni, vajon véletlen-e, hogy az -n-es formák se magyarul, se törökül nem terjednek ki valamennyi évszakra.

A hónapok:

<i>ilkbahar</i> : <i>mart</i> (március), <i>nisan</i> (április), <i>mayıs</i> (május)
<i>yaz</i> : <i>haziran</i> (június), <i>temmuz</i> (július), <i>ağustos</i> (augusztus)
<i>güz</i> : <i>eylül</i> (szeptember), <i>ekim</i> (október), <i>kasım</i> (november)
<i>kış</i> : <i>aralık</i> (december), <i>ocak</i> (január), <i>şubat</i> (február).

A hónapok nevei különleges egyveleget alkotnak, héber, görög-római és török megnevezések együttesét mutatják.

Az év *ocak*kal kezdődik; *ocak* természetesen török szó, alapjelentése: tűzhely, január neve tehát majdnem annyira képies, mint a magyarnak mondott svájci kártya megfelelő lapja. *Ocak* fontos kifejezés a hadászatban is: a janicsár egységet nevezték *ocak*nak, és ez a szimbolika a valóságból vétetett: *ocak* fogalmát a főzőüst jelképezte, amelyet magukkal vittek a hadjáratokba, és amelyet a végsőkig védelmeztek a legnagyobb harcok közepette is. Ez az üst a híres janicsár-négyszög közepén kapott helyet, amikor az alapvetően támadásra kiképzett janicsárok defenzívába szorultak, és a négyszög formációval jelezték: innen tapodtat se mozdulunk, az *ocak*ot az életünk árán is megvédelmezzük. A janicsár-négyszöget a XV. században két hadúrnak sikerült megbontania: az egyik a világhódító (*cihangir*) Timur, a másik Hunyadi János volt, a legnagyobb hadvezér a történelmünkben.

A magyar üst szintén törökségi szó: ü+s+t különleges összetétel, betűsor, különlegesség a jó hangzása által is. Üst a bogrács rokona; bogrács ~ *bakraç*, esetleg *küçük kazan* (kicsi kazán) törökül; szerencsés esetekben még a szinonimáink is párhuzamosak.

Igaz, *üst* (kiejtése: üszt) törökül azt jelenti, „felső rész”, de lássuk meg az azonosságot: az üst a tűz fölött mi más, mint a „felső rész”, nevezzük bár a szerkezetet gulyáságyúnak.

Alt üst etmek jelentése: felfordítani: három szóból kettő (az egyik *üst*, a másik *alt*) ismét a rokonságba tartozik.

Az időt említvén helyénvaló a naptárról is megemlékezni. A törökök Atatürk jóvoltából az európai rendszert használják, 2024 náluk is 2024, ami a muszlim világban nem föltétlen evidencia.

Milât – ezt az arab eredetű, szép szót használják Jézus Krisztus születésére. A 0 év előtti idő *milattan önce*, a 0 utáni pedig *milattan sonra* törökül. A kifejezés tovább pontosítható: *İsa'dan önce*, *İsa'dan sonra* még konkrétabb: *İsa* Jézus nevét jelenti.

Nálunk a keresztényellenesség újkori terjedése óta beszélnek egyesek időszámítás előtti és időszámítás szerinti korszakról (i. e. és i. sz.), és ha nem is tudatosítják, a cél mindig ugyanaz:

a názáreti Jézus nevének kikerülése. Azon az áron is, hogy ostobaságot mondanak: időszámításunk előtt is időszámításunk szerint van, előtt és szerint nem az idő két irányát mutatja. Nem megoldás időszámításunk után sem; az majd az emberi világ végétől fogja kezdetét venni. Krisztus előtt és Krisztus után (Kre. és Kr u.) a korrekt kifejezés anyanyelvünkön.

Törökül mindkét változat egyenlő mértékben méltóságteljes. Az időszámítást illetően tőlük tanulhatunk kereszténységet.

8. lecke

A 8. lecke címe: *İkinci Dünya Savaşı*, „A második világháború”; a szöveg a „*Renkli İlkokul Ansiklopedisi*”-ből vétetett (*renkli* = színes, *ilkokul* = elemi iskola, *ansiklopedi* = enciklopédia) 1964-ben íródott, de ma, az orosz-ukrán (kisorosz) háború tombolása idején is igen nyomasztó,

ráadásul tobzódik specifikus kifejezésekben, úgyhogy Pósalaky úr közkinccsé vált „ugor” szavával élve „ugorgyunk” mindjárt az utolsó mondatához: *Savaş sona erdi*, a háború véget ért. A 8. lecke olvasmánya ezzel a mondatral fejeződik be.

„Véget ért”, tehát *sona erdi*, és ez ugyanaz a szerkezet, mintha azt mondanánk: odaért, sőt az oda a-jától megegyeznek az összetevők is. Az odaér egyik lehetséges kérdése: hova ér?, és a válasz megadható úgy is: odaér a házhoz, és vegyük észre az oda és a házhoz megfelelő kérdésének azonosságát; bizony kettős rendszert használunk, ha a hová? kérdést megválaszoljuk, noha a törökkel összhangban -a, -e elegendő volna, ahogy ez egy egyszerű átalakítással igazolható: odaér, azaz hazaér, nem pedig a házhoz, és mennyivel több, mennyivel intenzívebb így! Törökül nincsen -hoz, -hez, -höz, de jól boldogulnak nélküle, mert van -a, -e, és ennek használatát nem korlátozzák.

Son ugyebár azt jelenti: vég, és milyen kár, hogy nem élünk vele magyarul, pedig hangzása zenei élmény, mint valami hatásosan félbeszakadt szonáta. Ráadásul tovább lehet képezni: *sonra* azt jelenti: utána, és itt ismét az *ora*, *bura*, *şura* -ra képzője bukkan fel a rendszerből, és ez újabb hasonlóság vég-re: -re -ra párja (lásd: *ne-re-ye* = mer-re, he?) török--magyar viszonylatban is. Ezt a kettős ragot pedig mi használjuk bátrabban.

Az *er-* ige három jelentése adható meg magyarul:

1. ér, elér valamit
2. fölér (ésszel), képes megérteni
3. megérik (gyümölcs)

Ezek a jelentések mint variációk mind-mind jól követhetők édes anyanyelvünkön, sőt általuk élesebb fényben láthatjuk a magyar ér szóbokor leveleit, hajtásait, virágzását is. Bár számunkra nagyon logikus az adott jelentések összefüggése, ez nem általánosítható tetszőleges nyelvekre, és ilyen szempontból most szolgáljon a világnyelv, az angol „kontrasztanyagként”:

1. ér, elér valamit; get to, come to
2. fölér (ésszel); comprehend
3. megérik; ripen

A három jelentésnek angolul alakilag semmi köze egymáshoz. Magyarul viszont ugyanaz az összefüggés a három „ér” között, így ez már önmagában rokonságunk jele, indiciuma.

És ismét megfigyelhető a szinonima-párhuzam: ér és jut, *er* és *yet(iş)* majdnem-egyezése, többtényezős hasonlósága. A műveltető forma, *yetiştir* pedig valóságos mini definíció; jelentése: felnevel, kiképez, vagyis a cselekvés háttérintézményei a tudás birtokába juttatják főképpen a fiatalságot.

A 8. lecke fontos nyelvtani újdonsága a török múlt idő; ezt tanulmányozva is számos rokon elemet fedezhetünk föl. Első táblázatunk a létige múlt idejét mutatja:

idim	voltam	idik	voltunk
idin	voltál	idiniz	voltatok
idi	volt	idiler	voltak

A létige törökül sem mindig egyszerű. Az általában rendkívül szabályos, kivételeket nem kedvelő nyelv ebben a jelentéskörben több meglepetést tartogat az érdeklődő számára, és ilyen ez a múlt idejű paradigma is, a *var* és az *ol* alakoktól, egyszersmind a magyar rokonságtól eltérően külön tövet használ, ez a *tö* pedig a pusztá *i*, a legegyszerűbb hangocská, amely idegen

szó elején gyakorta csupán ejtéskönnyítő, és ezáltal mégis visszavezet bennünket az anyanyelvünkhöz.

Szmirnából *i*-vel lesz Izmir, Svájcban Isviçre, Alexandriából Iskenderiye, és magyarul ugyanígy: scolából iskola, stallából istálló, Strangból istráng, Spitalból ispotály stb.

Iskenderiye hangrendje úgyszintén rokonságra vall, kiegyenlítődségét magyar szavakhoz hasonlíthatjuk.

Ez az *i*-s tövű múlt idő annyiból mégis belesimul a török létige-konceptióba, hogy felettebb jelzésszerű, súlytalan, mint a török létigés megoldások általában véve.

A múlt idő jele és a ragok annál hatásosabbak, és első pillantásra látnunk kell a hasonló nyelvi ihletettséget.

Idim pontosan olyan szerkezet, mint mondjuk „ittam” magyarul, az *i*-tő a múlt idő *d* + *i*-jével bővül, majd befejeződik az egyes első személyt jelző *m*-mel, és ugyanilyen az ittam külalakja, tagolódása. A *t* és *d* rokon hangok, a *t* zöngétlen, *d* zöngés, ez köztük a különbség. Nem meglepő hát, hogy megfelelő helyzetben a török *d* is *t*-vé alakul.

Idin olyan, mint „idén”, és nem olyan, mint „voltál”, de örülünk ennek is, örülünk a magyarságunknak.

Idi hangzós párja „hiszi”, és hiszi a piszi, hogy mindez véletlen.

Id-ik is hasonló a magyar igeformákhoz; itt jön be a rejtélyes „*k*” és nagyon magyarnak tűn-ik.

Idiniz a rejtély folytatása *-z* által, *-z*, akárcsak *-k* itt a többes számot helyettesíti.

Idiler valódi többes szám, mint „volta-k” magyarul.

Maga a múlt idő jel négyalakú, ha pedig figyelembe vesszük a további változatokat, amelyek szintén négyalakúak, már $3 \times 4 = 12$ alaknál tartunk, de ez a túl soknak tekinthető formai gazdagság mindig a természetes ejtést szolgálja, és egészében erősen emlékeztet a magyar kiejtés szabályaira. A bonyolult rendszer egyszerű táblázattal szemléltethető:

-di	(-dü, -dı, -du)
-ti	(-tü, -tı, -tu)
-ydi	(-ydü, -ydı, -ydu)

A magyar volt-e? kérdés török megfelelője: *miydi?* (*müydi?*, *mydi?*, *muydu?*). A kérdő névmás alapját most is a magyarral rokon *mi?* kérdőszócska képezi.

Değildi jelentése: nem volt. Kérdő formája: *değil miydi?* – nem volt?

Néhány példa:

Biz burada idik. Mi (hangsúlyosan) itt voltunk. Ugyanez összevonva: *Biz buraday-dik.* Mi (veletek ellentétben) itt voltunk.

Bay Turgut gazeteci idi (gazeteciydi). Turgut úr újságíró volt.

Bu adam kim idi (kimdi)? Ki volt ez az ember?

Arap mydi? Arab volt?

Türk müydü? Török volt?

Rus muydu? Orosz volt?

Çocuklar evde miydiler? A gyerekek otthon voltak?

Evde değil idiler (değildiler). Nem voltak otthon.

Bahçede değil miydiler? Nem voltak a kertben?

A török nyelv általában úgy ismerős, hogy egzotikus is.

A *-di* múlt idő jel a pusztán ige-tő, de az *-ir*-rel és a *-yor*-ral bővült ige-tő után is állhat:

geldi
gelirdi
geliyordu

A mindennapi beszédben, az elbeszélésekben általában a *geldi* formát használják a törökök.

gelirdi = szokott jönni
geliyordu = éppen most jött meg

Az egyszerű múlt idejű ragozás:

állító	kérdő
geldim	geldim mi?
geldin	geldin mi?
geldi	geldi mi?
geldik	geldik mi?
geldiniz	geldiniz mi?
geldiler	geldiler mi?

tagadó	tagadó kérdő
gelmedim	gelmedim mi?
gelmedin	gelmedin mi?
gelmedi	gelmedi mi?
gelmedik	gelmedik mi?
gelmediniz	gelmediniz mi?
gelmediler	gelmediler mi?

A 8. lecke úgyszólván a 7. folytatásaként részletesen foglalkozik a dátumozással. Két mondata nagyon érdekes tartalmilag is. Az egyik:

Atatürk 1881 'de (bin sekiz yüz seksen bir 'de) Selânik'te doğdu

Atatürk 1881-ben Szalonikiben (Thesszalonikiben) született.

Ez nagyon fontos információ. Mustafa Kemal Atatürk az Oszmán Birodalom szétesése után Törökország megmentője, megújítója. Tisztelete ma is okkal-joggal töretlen. Ha nekünk is lett volna Atatürkünk annak idején, nem ilyen lett volna Trianon, és ki tudja, talán egy táborba kerülhetünk volna magyarok és törökök a pótlólagos békekötésnél. Jegyezzük hát meg Török Atya születési helyét, idejét!

A másik érdekes mondat:

M.Ö. (Milâttan önce) 2000'den itibaren Aladölunun tarihî devirleri başlamaktadır.

Anatólia történelmi korszaka Kr.e. 2000-ben kezdődik.

„Anatólia” görög szó (Anatoli), jelentése: Kelet, és a törökök is megtartották földrajzi névként, noha számukra a terület a már említett gagauzokat és néhány egyéb töredéket nem számítva a törökség legnyugatibb birtoka: a névbe rejtett antagonizmus szomorú utalás a görög-török harcok tragikus századaira.

Anatólia egyébiránt nagyon ősi kultúrrégió, sőt egyenesen világrekorder, az idézett mondat leírása után néhány évvel később (részben) kiásott Göbekli Tepe a szíriai határ és Urfa város közelében nagyságrendekkel növeli meg az anatóliai dokumentált történelem időbeli dimenzióit. Göbekli Tepe, írd és mondd, 12 ezer 500(!) éves kultuszhely, a korabeli hitélet ma is lélekemelő központja, amely a maga nemében túlszárnyalhatatlanul sokat mond el az emberi létezés belső mozgatóinak eredendő természetéről. Arról, hogy az ember spirituális igénye a betevő falatéval egyenértékű. A megalitikus, kör alakú emlékműveket 5, 5 és fél méter magas kőoszlopok, T-alakú kőidomok alkotják, egy-egy építőelem súlya 15 tonna, és mesés, skorpió-, oroszlán- és vadkanszerű lények domborművei díszítik a sima felületeket. A hely az univerzum, a látható és láthatatlan világ modellált másának kőbe álmodása, leképződése.

Göbekli Tepétől (a Pocakos Dombtól) száz kilométer a Karaca Dağ (Szarvashegy), és itt, ennek a lankáin tenyészik az első nemesített búzafajták őse.

Karaca Dağ és Göbekli Tepe hajdani kapcsolatát hatalmas kőedények mutatják, az edények alján a mikroüledékes lerakódás azt bizonyítja mindmáig, hogy bennük egykor búzasört érleltek; ez, valamint a földből kiásott csontmaradványok arra engednek következtetni, hogy az egykori kultusz holisztikus (egészséges) szemléletű volt, és bizonyára vidám lakomákba, önfeledt ünneplésbe torkolltak a szertartásaik. Lévéen az erjesztett gabona, a komlómentes sör a nemesített búzával egyidejű kultúrtermék a kései kőkorszak messzeségében.

Éppen ez az összefüggés igen meggyőző a török-magyar összevetés tanúságát tekintve. És itt a sörcseppben a sörtenger, a búza és a *boza* hasonlósága. Törökül búza = *buğday*, de búzasör = *boza*, azaz a magyar sör csakugyan folyékony kenyér a történelem, a nyelvészet és Göbekli Tepe tanúsága szerint is...

Összegzés

Dolgozatom végéhez közeledve szabadjon egy köznapi, de nem teljesen célszerűtlen hasonlattal élnem: lassan lezáruló munkám olyan volt, akár valami boldog kocogás virágos réteken és kökörös mezőkön, ami persze magánügy, miként az is, hogy valóban létező táj képeire és képeire gondolva vállalom az összevetés kínáló egyszerűségét.

A Kökörösintető (a név hapax legomenon, nem hivatalos), szóval és szavakkal a Güvercinli Tepe a Budai-hegység egyik ragyogó helyszíne, és idén, a korai tavaszban valóságos kökörösinszőnyeggel kápráztatott el, emlékeztetett török nyelvi és tájfutási köreim eredendő közösségére. Sőt az absztrakt, de az adott esetben a valósággal vetekedve hatásos betű erejével is: a Kökörösintető szélén akkurátus, tetszetős esőfogóval felszerelt tábla ismerteti a közvetlen környezet szépen lefotózott növényvilágát, és tudatja természetbarát olvasójával, hogy a hegység-dombság leggazdagabb kökörös-ligetében jár, és a szövegíró nem tartja fölöslegesnek a közlést, hogy a „kökörös” török illetőségű, és a „kék” szavunk szélesebb családjába tartozik. *Hamdolsun!* Dicséretes tanítás! És nem várt megerősítés: tanítani kell, és miért ne a kökörösintetői intimitásban?

Nem magánügy „újrahasznosított” hasonlatom török nyelvi tapasztalata: színes, tarkabarka, *alacalı bulacalı*, le nem legelt mezők kínálták ott is szebbnél szebb virágaikat: kikericset, keltikét, karmazsin *gelinciket*, a kényes sógornót, szelíd *pembe* vadrózsaszirmot, százszorszép *koyungözüt*, vitorlázó *karahindibát*, illatos mügét, azaz *inciçiçeket*, hogy *kardelenről*, hóvirágról ne is beszéljünk; és a csokrok maguktól repültek felém, mint ahogy a trükkfilmekben látni.

Bár nem minden aggodalom nélkül ragadtam tollat azon az előszóban említett októberi hajnalon, az elmúlt fél év megerősített: csak kérdezni kell, a török nyelv jó rokonhoz méltón válaszol, nem sajnálja tőled természetes kincseit, sőt mosolyogva ölel magához, és beavat a családi viszályoktól nem érintett réges-régi titkokba, de úgy, hogy önnön magadról is sok újat tudhatsz meg általa, és sokkal jobban megismerheted az anyanyelvedet. „Aki nem tud idegen nyelveket, nem tudhat semmit a sajátjáról sem” – hirdette Goethe titkos tanácsos, és az aranymondás fokozottan érvényes török--magyar közegben. Annak derűjében, a turáni felhőtlenségben: a török nyelv szépsége, dallama, kedvessége, ismerős egzotikája, helyenkénti magyarsága felderít és jó kedvre hangol, játszani hív, és okkal: a humor hatásos és önzetlen segítő, hogy a komoly gondolatok szabadon szárnyalhassanak.

És a szabadság eme gesztusaihoz éppen kapóra jött a „csip-csip csókás” módszer: haladtunk ugyebár a még véletlenül se a mi szempontjaink szerint összerakott könyvben, aztán amikor találtunk valamit, tettünk néhány kört és felszedtük, és szívesen vettük a gondolatok szabad áramlását mindenkor. Halászgattunk is. Ennek a halászgató, csipegető kötetlenségnek van még egy eddig ki nem mondott üzenete is: bárhol meríthetsz a kékmárvány tengerből, tallózhatsz a leszakadó parton túli, felső aranytarlókon, mindenütt rokonságunk jeleire bukkansz, azaz nem kell valamiféle bölcsész Sherlock Holmesnak lenned, hogy az élmény erejével tapasztalhasd meg nyelveink rendkívüli összecsengését és csavaros egyezéseit.

Mindamellet, *bununla birlikte*, a nyelv rendszerbe szerveződik önmagától úgyszólván, és a vele ismerkedő joggal veszi szívesen, ha rálát erre a rendszerre, és szolgálja ezt a célt az alábbi

összefoglaló. A már tárgyalt részletek alapján íme a török nyelv dióhéjban, a rokonsági szempontokat érvényesítve.

***

Kezdjük a zenével, a magán- és mássalhangzókkal. Az első és legfontosabb jellegzetesség, ami egyébként mindjárt az elején összeköt bennünket, hogy a törökök is, akárcsak mi, minden hangot tisztán, jól formálva ejtenek, nem nyelik el a szó végét, és mi se nyeljük el, ügyelnek és ügyelünk az érthetőségre, tisztelik és tiszteljük a hallgatóinkat. A hangsúly a törökben megoszlik, szétterül a szón, nem kap kitüntetett szerepet az első szótag sem, ez különbség a magyarhoz képest; ami tehát a szó eleji hangsúlyozást illeti, nyelvünk a finnel mutat egyezéseket.

Nagyon jellemző a magán- és mássalhangzók eloszlása is. Többnyire szabályosan helyezkednek el, a mássalhangzót magánhangzó követi, mint a japánban vagy malájban, és nem véletlenül: a két hangtípus egyensúlya alapvető feltétel, hogy szépen, könnyen ejthessük a szavakat, ezért érvényesülhet ugyanaz a törekvés egymástól távoli nyelvek hangrendszerében.

Sajátságos viszont, és közel és távol is csakis a mi nyelveinkre jellemző a magánhangzók két csoportba rendeződése: vagy magas (e, i, ö, ü) vagy mély (a, o, u) egy „szabályos” szó hangrendje, és ehhez, a szótő rendjéhez igazodnak a végződéses is. Például:

magas		mély	
deniz	deniz – de	kapı	kapı – da
tenger	tenger – ben	kapu	kapu – ban

A magas és mély hangrend szabályossága ugyancsak a könnyű ejtést szolgálja, a rendszer a nyelv hangképző mozgását egyszerűsíti.

Deniz – de és *kapı – da* jól példázza azt a jelenséget is, hogy a toldalékolt szavakban a rokonságra valló elemek összeadódnak, ez indokolja a „rokonsági mutató” fogalmának bevezetését; a mutató számokkal fejezhető ki, a skála pedig 1-től 7-ig(!) terjedhet egyetlen összetételben!

Deniz elismerten a tenger szavaunk rokona, és *-de* is rokon végződés, ennek d-jét találjuk a Szántó-d és Pere-d típusú helységnevekben, így 2 a kételemű szó rokonsági mutatója is, legalább 2, mert ha jobban odafigyelünk, maga a nyelvtani művelet, az illesztés is rokonsági tényező, és akkor már *denizde* mutatója 3; ennél „rokonibb” már nem lehet egy egyszerűen toldalékolt szó... *Kapıda* ugyanilyen szerkezetű, egyeznek a rokonsági ismérvei is, csak a magánhangzók „mélyek”.

Az ajakműködés is mérvadó számos illeszkedésben, ilyenkor a magas és mély végződés újabb két csoportra oszlik, így beszélünk ajakréses (ı, i) és ajakkerekítéses (u, ü) magánhangzóról. A négyes tagolású magánhangzók mindig felső nyelvvállásúak. Példák a *-siz*, *-suz*, és *-süz* fosztóképzővel:

faydasız	haszontalan	fayda	haszon
merhametsız	könyörtelen	merhamet	könyörület

gücsüz	erőtlen	güç	erő
--------	---------	-----	-----

A fosztóképző magyar megfelelője melléknév hosszú ü-vel: szüz. A nyelvtani toldalékok esetenként követhetően önálló jelentésű szavakból alakulnak ki. Ilyen például a magyar megigekető is. Az etimológiai (szófejtő) szótár két szócikkben közli¹⁴. Esztergomtól nem messze, a Vaskapu nevű hegy tulsó „bütüjénél” (*bit* = befejez törökül) van egy Hegyemeg nevű széles rét, „meg” itt „mögöttes terület” jelentésben a régi, önálló formáját mutatja, és vonzza magához a régi ragozást: „Megyek a hegy megé” (Hegyemegé) – ezt ma is így mondják az elődök beszédére emlékező esztergomiak. „Hegyemegé” a Szögedébe” formára is hasonlít. Az -é utáni -be raghalmozás, miután -é eredeti jelentése elhomályosult.

A szüz alakja és jelentése egyaránt hasonlít a török fosztóképzőre: szüz, azaz érintetlen, makulátlan, mentes. Például: szüzföld, szüzhó, szüzdohány.

A török négyes mély hangrendű kettősét vizsgálva megkérdezhetjük: hova lett anyanyelvünkben a mély hangrendű *i*? A választ keresve ismét csak a ragozás igazíthat el. Az *i* magas hangrendű, de híd-on kelünk át, holott híd-en kellene, és nyíl-lal lövünk, holott nyíl-lel volna szabályos, és így tovább: arra vall a megőrződött régi toldalékolás, hogy híd és nyíl *i*-je valamikor mély hangrendű volt, és ezt a hipotézist erősíti meg a török magánhangzók ma is teljes rendszere. A mély hangrendű *i*-t illetően a török magyarább a magyarnál.

Az ajakkerekítés szerinti illesztés szándéka nyelvünkben is megfigyelhető (-hoz, -hez, -höz; -on, -en, -ön), ez a fejlődés azonban elakadt, nem tudott kiteljesedni.

Érdekes és az azonos ihletettség bizonyítéka, ahogyan idegen eredetű szavakat a nyelveinkbe illesztünk. A szó eleji mássalhangzó-torlódást például ugyanazzal az *i* hanggal oldjuk fel, tesszük simulékonnyá.

törökül:

Svájc	Isviçre
Szmirna	Izmir
Svédország	Isveç

magyarul:

scola	iskola
stalla	istálló
Strang	istráng

A szóbeljei torlódást mindkét nyelven beiktatott magánhangzó oldja.

törökül:

hrvat	Hırvat
szrb	Sırb
ekkliszia (templom görögül)	kilise

¹⁴ Benkő Loránd főszerk.: A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára, 2. Akadémiai, Budapest, 1970: 874.

magyarul:

Krszt (Hrisztósz)	kereszt
prosz	paraszt
Trabant	darabont

Számos és számtalan idegen eredetű szó vegyes hangrendje magyarul és törökül hasonlóképp válik egyöntetűvé. Példaul a nap (mint időtartam) jelentésű *sambe* perzsa szó a törökben az előtagnak megfelelően: szerda = *carşamba*, péntek = *perşembe*. Ugyanilyen kiegyenlítőds a cseljád szláv szó két változata magyarul: család és cseléd közös eredetűek. (Grétsy László kifejezésével ez a szóhasadás, amit termékeny szókeletkezési módnak is tekinthető.¹⁵ Balázs Géza elsődleges ikoniciásnak tekinti a jelenséget.¹⁶)

Az átvételek és az elhasonulások következtében mindkét nyelven sok szó vegyes hangrendű: ez ellensúlyozza a túlzott szabályosság esetleges gúzsát. Ennyit röviden a török hangokról.

***

A nyelvtan legfontosabb egysége a(z egyszerű) mondat, a nyelvtani szabályok azon belül érvényesülnek. Általában két pólusa van, egyik az alanyi, másik az állítmányi rész.

Ha a nyelvrokonságot vizsgáljuk, mindkét „térfele” bőséggel találunk egyezéseket. A nagyobb különbségek a nagyobb egységekkel kezdődnek: a magyar összetett mondat latin-germán hatásra a töröknél sokkal tekervényesebb. A mellékmondatokat valójában nem ismerő török megfelelője ezzel szemben egyenesen halad, kitérők nem jellemzik útját. A török hosszú mondat egyik titka az igeneves szerkesztés, ennek előnyei rövidebb formában is megmutatkoznak. Például:

<i>Taş atana ekmek ver!</i>
taş = kő, atan = dobó, atana = dobónak, ekmek = kenyér (kenyeret), ver! = adj!
Szó szerint: (A) kődobónak kenyeret adj!
Vagyis: Ha megdobnak kővel, dobd vissza kenyérrrel!

Egy másik *atasözü*, közmondás immár a humor jegyében:

<i>Hamama giren terler.</i>
hamam = gőzfürdő, hamama = gőzfürdőbe, giren = járó, betérő, terler = megizzad
Szó szerint: (A) gőzfürdőbe járó megizzad.
Vagyis: Aki gőzfürdőbe jár, verejtékezik.

A történelem alakulásának megfelelően az egyszerű (egyszerűbb) mondatok mutatják parádésabban közös eredetüket. A török mondat eleje, az alanyi, névszói rész alaktanilag alig különbözik a magyar mondat megfelelő szintagmájától. Az indogermán főneveket, névmásokat

¹⁵ Grétsy László: A szóhasadás. Egy kevésbé számba vett szóalkotásmód típusai és szerepe irodalmi és köznyelvünk fejlődésében. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962.

¹⁶ Balázs Géza: A művészet és a nyelv születése. MNYKNT—IKU, Budapest, 2021: 225.

stb. valójában fölöslegesen, éppenséggel ijesztően megterhelő, három nyelvtani nem magyarul és törökül ismeretlen jelenség, és ez a hiány nem hiányosság, inkább a fogalmazás dicséretes megkönnyítése. (Nem véletlen, hogy a nyelvtani nemek bonyolult rendszerét a nem kis részt az egyszerűsége folytán az egész világon elterjedt angol nyelv már századokkal ezelőtt leépítette. Csupán néhány névmás árulkodik mindmáig a régi állapotokról.)

A török és a magyar jelzős szerkezet – *kırmızı elma* ~ karmazsin alma – roppant egyszerű, a jelző megelőzi a jelzett szót és semmi több, a jelzős alany egyéb jelek nélkül önmagában áll.

Különbőség a később, népeink elválása után kifejlődött magyar határozott névelő – a, az –, ilyen a törökben nincs, és nincs a latin nyelvben sem, de éppen ezért értelmezhető helyesen törökül a keresztény Biblia egyik legfontosabb mondata, az első boldogság a Hegyi Beszédből:

<i>Ne mutlu ruhta fakir olanlara; çünkü göklerin melekûtu onlarıdır.</i> (Máté 5, 3)
ne = milyen, mutlu = boldog(ok), ruh = lélek, ruhta = lélekben, a(!) lélekben, sőt nagy betűvel: a Lélekben, fakir = szegény, olanlara = lévőknek; azok(nak), akik, çünkü = mert, melekûtu = ország, melekûtu = országa, göklerin melekûtu = a mennyek országa, mennyország, onlarıdır = övék
A korrekt fordítás: (Milyen) boldogok a szegények a Lélekben, mert övék a mennyek országa.

Az eredeti keresztény Biblia (Újszövetség) régi görög nyelven íródott, a görög mondatban pedig egyértelmű a Lélek szó jelentése is. A régi (és a mai) görög nyelv két szót használ „lélek” értelmezésben. Az egyik a *pszichi* (több okból is célszerű a mai görög kiejtést figyelembe venni), az emberi lélek, a másik a *pnevma* (lásd pneumatikus), az isteni, a Szentlélek, aki kiáradása folytán mégis gazdaggá teszi a betevő falatot (lásd Lukács 6,21) nélkülözőket. Ma nemzetközi szinten a „boldogok a szegények lélekben” verzió általánosan elterjedt, pedig ez bizony csakis úgy értelmezhető, hogy jó bugyutának lenni; „lélekben” névelő nélkül az ember saját lelkére vonatkozik, annak boldog ÉS szegény volta pedig az érintett saját együgyűségét állítja be erényként.

A fordítói baklövés a latinból származik: ott nincs határozott névelő, és hiányzik belőle a *pnevmanak*, a Szentléleknek megfelelő szó is, és ez vezetett a ma is érvényben lévő, totális félreértéshez. Ami viszont a névelő kitételével könnyen korrigálható: „Boldogok a szegények a(!) Lélekben (a Szentlélekben), illetve: „A Lélekben boldogok a szegények.”; a Lélek szó nagybetűs formája Károli Gáspár leleménye, a „szent” jelzőt pótolva utal az eredeti *pnevma* felsőrendű minőségére.

A *ne mutlu ruhta fakir olanlara* szintagmába viszont beleérthetjük *ruh* szent és egyedi voltát, ezért a török fogalmazás a krisztusi gondolat korrekt tolmácsolása. Milyen kár, hogy a törökök közt is bizonyára külső hatásra ott kísért a hamis értelmezés, és ennek ártó következménye még a világklasszis Orhan Pamuknál is megmutatkozik. A már említett *Benim adım kırmızı* című Nobel-díjas regény¹⁷ 53. oldalán olvasható a következő mondat: „*En çirkin ve fakir ruhluları da oydu.*” Ez magyarul Tasnádi Edit fordításában: „Finom efendi volt a legcsúnyább és lelkileg a legszegényebb.”

¹⁷ Iletişim Kiadó, 1998.

Tisztelt Orhan Pamuk! Bárcsak felül tudna emelkedni ezen a világszerte elterjedt, de attól még szentségtörő fordítói bűnön, hogy a jövőben az Ön tehetségéhez és a „könyvek emberéhez” méltó módon foglalkozzék Krisztus eme tanításával! A török fordítás ehhez érdemi segítség; kibontható belőle a tanítás helyes értelmezése: a (szent)lélekben, általa, miatta boldogok a betevő falatot nélkülöző szegények, nem pedig azért, mert még szenvedni se képesek szellemi tompaságukban!

***

A határozott és a határozatlan névelő egymást feltételezi, gondolnánk első nekifutásból, de tévednénk, és erre ismét csak a török nyelvben találhatunk bizonyítékot. A törökben nincs határozott névelő, ám van határozatlan, az egy jelentésű *bir*, és ez sem érdektelen magyar szempontból.

A török *bir* és a magyar bír ~ birtok ~ birtokol szavak hasonlósága a *birik-* (összegyűlik), illetve *biriktir-* (összegyűjt) igéken keresztül mindenképpen sok figyelmet érdemel. Jószerével megegyezik *bir* és „egy” használata is. Mivel nincsenek nyelvtani nemek se magyarul, se törökül, *bir* is, „egy” is egyalakú alanyesetben, és hogy mennyire nem törvényszerű ez, ismét német példán mutathatjuk meg. Németül „egy” alapállásból három szó, de azt is mondhatjuk, hogy négy: *ein, eine, ein* és *eins* valójában elkülönülnek egymástól: az egybeeső két *ein* is; közülük az egyik hímn-, a másik semleges nemű, és ez a különbség rányomja a bélyegét a ragozásukra. A német határozatlan névelőt egyeztetni kell, és ez a ragozást igen megbonyolítja: *einem, einer, einen, eines, eine* és *ein* – ezek az alakok váltakoznak egy szövevényes szabályrendszer mentén.

Egy és *bir* ezzel szemben, ha nincs különösebb akadály, bármely egyes számú alany elé változtatás nélkül odatehető. A jelzős szerkezetben törökül a sorrend kicsit más, de itt is találhatunk egyezéseket. A törökben a jelzőt követi a *bir*; például *büyük bir şehir*: egy nagy város (sorrendben: nagy egy város), de magyarul is létezik erre analógia: *O tuhaf bir insan* – ő furcsa egy ember; érzelmi töltet esetén magyarul is felbukkan az ősi közös szórend, szófüzés.

Birdenbire azt jelenti, egyszerre csak, hirtelen, és itt ismét a török--magyar Rubik-kocka néhány variációját láthatjuk: *birden* jelentése: egyből, *bire* pedig egyre, *birden* is meg *bire* is megvan magyarul, csak a használatuk némiképpen eltérő.

Biri = valaki, *biricik* = egyetlen, *birincilik* = első helyezés (sportban). *Birleş* = egyesül, összeforr, és lássuk meg, hogy az egy számnévből képzett egyesül ige szintén s-sel képződik, és ha tovább folytatjuk a toldalékolást, mint rendszeren, halmozódnak a hasonlóságok: *birleşitirdim* és egyesítettem rokonsági mutatója 7(!), ha a hangrendi egyeztetést és a képzők, jelek, ragok azonos sorrendjét is rokonsági mutatónak vesszük.

A határozatlan névelő témáját is zárjuk Orhan Pamukkal: a két Korán-idézet ismét a *Benim adim kırmızı*-ből vétetett:

<i>Bir adam öldürdüler ve aralarında tartıştılar.</i> (Korán, Bakara, 72)
öldürmek – megölni, aralarında – egymás közt, tartışmak – civakodni
Egy embert megöltek, és tovább civakodtak egymással.

Körle gören bir olmaz. (Korán, Fâtır)

A *-la, -le, -val, -vel* végződés „és” értelmet hordozhat. *Aslanla tilki*, oroszlán és róka.

kör = vak

A vak és a látó sose egy (és ugyanaz).

***

1-ről 2-re áttérni számos nyelven minőségi ugrás, melléknév és főnév, jelző és jelzett szó utána már többes számban áll. A turáni megoldás sokkal egyszerűbb, sokkal gazdaságosabb. A nyelvtani többes szám valójában éppen (egynél nagyobb) számok után fölösleges halmozás, redundancia. „Öt ház” teljesen egyértelmű akkor is, ha a ház egyes számban van, az öt önmagában elegendő információ, valójában nem igényel nyelvtani kiegészítést.

A probléma megoldása nagyon jellemző a török--magyar összképre: legfőbb cél az egyszerűség, világosság, érthetőség, takarékoság magyarul és törökül, és ez a törekvés a nyelv-és hangtan, mondatfűzés minden szintjén megfigyelhető. Ez érhető tetten most is, a többes szám visszafogott használatában. Néhány példa:

iki kartal – két sas

üç tilki – három róka

dört balaban – négy óriás

beş eşek – öt szamár

altı çene – hat áll(kapocs)

yedi bende – hét rab (a Héttoronyban, Yedikulében)

sekiz bay – nyolc úr

dokuz sulak havlu – kilenc vizes törülköző

on gece – tíz éjszaka

A kilenc példában szereplő nyolc főnév és egy melléknév abban közös, hogy nagybetűvel és kicsit más helyesírással valamennyi családnévként ismert magyar nyelvterületen. (Kartal, Tilki, Balabán, Besesek, Csene, illetve Czene, ahol -cz -cs-nek ejtendő, Bende, Bay, Szulák és Gecse.) Valószínűleg Palácsik is idetartozik; *balacık* jelentése: kölyköcske. Nyelvünket át- meg áthatja a török rokonság, és ez a hatás a földrajzi neveken túl a családnevekre is kiterjed. Legkülönösebb Besesek, de létezik, története, akárcsak a pseudo-román Kapdebo (ökörfej)¹⁸ az örmény eredetű nemzettársak eleinek hányatott sorsával állhat összefüggésben.

***

Melléknévragozás se törökül, se magyarul nincs, újabb példás takarékoság, több szót mi se vesztegessünk rá.

¹⁸ Ismert névként: Kabdebó.

A főnév ragozása ugyanúgy történik, mint magyarul: a fontossági sorrend nyilatkozik meg benne, és persze a gazdaságos szerkesztés. Példa: *bir ipte* = egy kötél. *Ip* = kötél, *-te* = (itt) -en, *-te* párja *-ta*, a *t* pedig azért *t*, mert zöngétlenségével *ip-* p-jéhez alkalmazkodik. A magyarul „-ban, -ben” alapjelentésű rag törökül négy változatú a magyarból is ismert könnyű ejtés szolgálatában:

törökül	magyarul
-da, -de	-ban, -ben
-ta, -te	(-on, -en, -ön)

Mondatba helyezve a példa: *Bir ipte iki cambaz oynamaz*. Ez is *atasözü*, közmondás: Egy kötél két akrobata (csimpasz-kodó) nem táncol (nem játszik), azaz: Két dudás egy csárdában nem fér meg; az *atasözü* minden szava a lehető legtakarékosabb. *Bir ipte*, „egy kötél”; nem lehet egyszerűbben mondani. A végződések illesztése mindkét nyelven könnyíti a kiejtést. *Iki cambaz* szintén nagyon egyszerű, ráadásul ismerős és szójátékra csábít: Egy kötélnek ikrek sem táncolnak (ami sok, az sok testvérek közt is). *Oynamaz* – nem játszik; az egyes szám egyszerűsége végigvonul az egész mondaton, és az igeragozást is befolyásolja.

A török névszóragozásra, ahol lehetséges, jellemző az irányhármasság, a hol?, honnan?, hová? kérdésekre adott válasz egyöntetű rendszere, ez is (lehet) hasonló az anyanyelvünkben.

Hol? törökül *nerede?*, és jóllehet első ránézésre *nerede* erősen különbözik hol?-tól, rokon elemeket találunk a hármas összetételben. Ezek: *-re* (párja *-ra*, mint magyarul) és *-de* (párja *-da*, ahogy látható a táblázatunkban). Hová? *nereye* és honnan? *neređen*; ez a klasszikus irányhármasság. És a kérdéssel összecsengenek a válasz végződései:

<i>nerede?</i> hol? <i>Izmirde</i> . Izmirben.
<i>nereye?</i> hova? <i>Izmirde</i> . Izmirbe.
<i>neređen?</i> honnan? <i>Izmirde</i> . Izmirből.

A ragozási séma táblázatba foglalva:

kérdés	válasz
<i>nerede?</i>	-da, -de, -ta, -te
<i>nereye?</i>	-a, -e -ya, -ye
<i>neređen?</i>	-dan, -den -tan, -ten

Van itt egy másik összecsengés is: az, amikor célszerűen hasonlítunk össze török és magyar határozószókat, végződéseket. Hová? kérdésre magyarul nem csupán -ba, -be, -ra, -re, fölé, alá stb. raggal vagy névutóval ellátott kifejezés jelenhet meg a válaszadásban, de az ősi -a, -e is a mai törökkel megegyezően. Haz-a vagy világ-g-á (megy) a-ja és á-ja a kérdés (hova? és hová?) -a, -á-jával egyezik, de egyezik a lépten-nyomon használt, ma is nagyon élő török végződéssel

is. Hova? Oda! – ez is egyezés. Kérdés-válasz, török-magyar összecseng. *Nereye? Oraya! Nereden? Oradan* és onnan.

Ősi határozószavaink érdekes és szerethető tulajdonsága, hogy önmagukban szólaltatják meg az (együtthangzó) magánhangzó-harmónia dallamképző zengését, zúgását, gigantikus férfi-női vegyeskórusát. Itt és ott, így és úgy, ilyen és olyan, ez és az, ide és oda, innen és onnan és a többi a maga párosában nem azért magas és mély, mert az előző hangsorhoz alkalmazkodik, hanem önmagáért és a párjáért, a férfi a nőért, a nő a férfiéért, ahogy a török közmondás megfogalmazza: *Kadın göl, erkek sel gibi*. A nő (*kadın*) olyan, mint (*gibi*) a tó (*göl*), a férfi (*erkek*) mint a hegyipatak (*sel* = szél).

Itt és ott, ilyen és olyan harmonikus ellentétpárja azt sejteti, sugallja, hogy azért hiányzik a turáni nyelvekből a nyelvtani nem nyűge, mert mi a hangzó harmónia eszközeivel oldjuk meg és fel ezt a nyelvek keletkezésének korában nyilván olyannyira fontos, az egész mindenségre és azon túlra kiterjesztett dilemmát. Ami mindenképpen szublimált, nagyon finom megoldás egyebek közt azzal a következménnyel, hogy Istent és angyalait nem kell beletuszkolni a nyelvtani nem valójában szentségtelen kalodájába.

„Itt” a közelség kifejezése, a kunyhóé, a jurtaé, a tűzhelyé, a kicsié, a bölcsőé, a daloké, az asszonyé, a kérgesen is gyöngéd női kezeké, amelyek lám, éppen most búvölük búzává a fűkalászokat, hogy a civilizáció, az írás, a tudomány, a művészet minden korábnál nagyobb lendülettel teljesejék ki.

„Ott” a távolság, az erdő, a vadászat, a férfi játszóterei, a kaland, a messzeség, a harc, a méla magasles, a csodaszarvas útja, „ott” a feminin „itt”-tel ellentétben maskulin, de a kettő mégis együtt a világ az idők végezetéig.

Van valami misztikus, rejtetten gyönyörű üzenet ősi határozóragjaink turáni, sőt iráni közösségében. Itt és ott, Győrött és Kolozsvárt Selçukta és a horaszáni Sebzivárt és Sepsi-Sebzeszentgyörgyött. És abban is, hogy a -te, -ta párját a kazak Horgoson túl Ujguriában találhatod meg.

***

A személyes névmás az ige legfontosabb tartozéka, „előhírnöke”, sőt egyes nyelveken, például angolul vagy kínaiul kiegészítő feladatot lát el; a személyes névmás mutatja, jelöli az ige számát, személyét. A ragozott alakok (nekem, téled, veletek stb.) a mondat önálló(bb) alkatrészei.

A személyes névmások magyarul és törökül:

ben	én
sen	te
o	ő
biz	mi
siz	ti
onlar	ők

Ezek a szavak minden nyelven az alapszókinccs legbelső köreiben helyezkednek el, ilyen szavakat nem kölcsönöz senki, hasonlóságuk ezért a nyelvrokonság föltétlen bizonyítéka. A

fenti táblázat önmagában meggyőző tanúságtétel nyelveink múlt kódébe vesző, ősi közösségéről.

Legfeltűnőbb az o – ő variáció; különbségük jőszerével annyi, mint „gombóc és gömböc”-é, egymás hangrendi változatai, ugyanilyen eltérések sokaságát találjuk a magyar nyelven belül is. Ráadásul o mint az alapszókincs része kicsit más jelentésben magyarul is létezik; az ott, oda és onnan szavak elején ugyanerre az o-ra ismerhetünk rá. „Ott” összetétel, kompozíció, az o ősi mutató névmáshoz csatlakozik az ugyanolyan ősi -t (azaz -tt), és „oda” még összetettebb; t zöngésedik benne, -a pedig a régi-régi iránymutató, és „onnan” teszi teljessé az ide-oda irányultságot. A törökkel azonos tőhöz tehát törökkel rokon toldalékok járulnak.

O és onlar, ő és ök szintén nagyon hasonlítanak; ugyanaz a nyelvi logika, összerakó szándék nyilvánul meg bennük; bár a magyar -k többes szám jel és a török -lar, -ler különböznek egymástól, onlar és ök szerkezete azonos: mindkettő az egyes számból képződik a megfelelő toldalékok, -lar és -k segítségével.

Szembetűnő én és ben hasonlósága. A törökben meglévő, szó eleji mássalhangzó gyakran hiányzik a magyarból – lásd güz és ősz –, itt pedig még gondolhatunk az ikerítés nevű nyelvi jelenségre is. Az encsem-bencsem, ingyom-bingyom, egyedem-begyedem szerű játékos fordulatokra. Ebbe a sorba illik a Bandi és a Pista becenév az Ista-Pista, Andi-Bandi ikerítésből.¹⁹ A szókezdő egykori b- hiányát sejteti e meghosszabbodása, a hosszú é utólagos kompenzáció az eredeti b- lekopásáért.

A feltételezhető magyar *ben egyébként sem tűnt el teljesen: ezt őrizte meg a legfurcsább névmásunk toldalékok takarásában; „bennünket” igazi nyelvi különlegesség. Ha elemezni próbáljuk, könnyen zsákutcába tévedünk, csalóka a bennem-benned-benne stb. analógia, amikor egy határozóragot önálló szóként használunk, és igény szerint tovább ragozunk, ami eleve nagyon rendhagyó, öntörvényű csoportot képez a magyar nyelven belül is. Ilyenkor megfordul a ragok sorrendje: elől van a határozórag, utána a birtokos, ahogy az alábbi táblázat is mutatja:

kert-em-mel	vel-em
kert-ed-del	vel-ed
kert-jé-vel	vel-e

„Bennünket” azonban nem a mély hangrendű -ban önállósult párja birtokos raggal és a tárgyeset t-jével ellátva, és hogy miért nem, az nagyon egyszerű; a ragos ragok még tovább már nem ragozhatók, nincs *velünket, vagy *rólunkat, vagy *hozzánkat, „bennünket” viszont van, létezik, a „minket” szinonimája. Kivételes volta csakis azzal magyarázható, hogy a látszat, a felületes besorolás csal, „bennünket” nem a ragos ragok csoportjába tartozik, viszont nem véletlen cserélhető fel a követhetőbb, átláthatóbb alakokkal. „Minket” a többes szám első személyű névmás hosszabb alakja, a nyelvjárási szinten ma is élő „mink” a tárgyeset -t ragjával ellátva, és „bennünket” ugyanez a szerkezet, alapja az „én” jelentésű, régi „ben”, és a toldalékok a „minket” példát követik. „Bennünket” másrésztől „őket” szerkezeti rokona; ő+k+et, illetve ben+nünk+et ugyanazt a sémát követi. „Benneteket” afféle rögzült nyelvbtlás, rossz analógia.

***

A török birtokos névmások, akárcsak magyar megfelelőik, személyes névmásokból képződnek, ahogy az alábbi táblázatból kitűnik:

¹⁹ I. m. Balázs Géza, 2021: 196.

ben-im sen-in on-un	eny(én)-ém ti(te)-ed ö-vé
biz-im siz-in onlar-in	mi-énk ti-étek ö-vék

A főnévragozás ugyanezeket a ragokat használja, és ez is ugyanígy van magyarul:

ev-im ev-in ev-i	ház-am ház-ad ház-a
ev-imiz ev-iniz ev-leri	ház-unk ház-atok ház-uk

***

A létige a létezés első számú igéje, a Teremtés Könyvében (fordította Károli Gáspár) ez a szó a 15., sőt Jánosnál a második, szerepe a nyelvtanban is igen-igen központi, meghatározó. Létigét végképp nem „kölcsonzünk” sehonnan; ha két nyelvben hasonlítanak, az a nyelvrokonság, adott esetben a közös származás nyilvánvaló bizonyítéka.

A török és a magyar létigék példaszerű édestestvérek, közelségük önmagában rengeteget mond azonos eredetünkről.

„Van” törökül *var*, és ezt nem lehet elégszer ismételtetni, és nagyon hasonlít a használatuk is. Főnévi igenevük nincs, illetve ha van, az rendkívüli kivétel, vagy a jelentés izgalmas módosulása. „Vanni” tehát van, csak ritkán, ebben az egy fordulatban használjuk, igaz, „vóni vót” (közlője az aldebrői Kiss Anna) is megemlíthető.

Varmak törökül: megérkezni, eljutni, és világos az összefüggésük: lét és út, létezés és utazás egymás feltételei.

A létigék főnévi igeneve tehát mindkét nyelvből hiányzik, és a hiányt kölcsönösen másik tövel töltjük ki, és ezek a tövek ismét rokonok és hasonlítanak, így ebben a nagyon fontos kategóriában is sokszoros (és „körkörös”) a rokonsági mutató. Lenni-nek *olmak* a török megfelelője, és ez az a ritka eset, amikor a finn példa is érdemleges támasz: lenni finnül *olla*; a hasonlóság itt és most ténylegesen ural-altáji.

A van tagadása a nincs, törökül ez *yok*, ami ugyan más alak, de a nyelvi gondolkodás ugyanaz; *vart yokkal* tagadjuk, és főnévi igeneve még pótlólagos sincs, nem mintha magyarul volna *nincsen-ni.

Oldum - (v-OL-tam), egyik is, másik is két szótagú szó, de a rokonsági mutatója mindkettőnek 5.

Ez a rokonsági mutató egyszerű táblázatok segítségével tehető igen szemléletes:

1.

ol-	(v)ol-
-----	--------

 (Csaknem) egyező létige tövek; volna jelen idejű!
2.

oldu-	(v)olta-
-------	----------

 Nagyon hasonló múlt idő jelek; d kiejtési variáns, párja törökül is t.

3.

oldum-	(v)oltam-
--------	-----------

 Azonos személyrag.
4.

o – u	o – a
-------	-------

 Magánhangzó harmónia mindkét nyelven illeszkedéssel.
5.

tő+jel+rag	tő+jel+rag
------------	------------

 A nyelvtani végződés azonos sorrendje.

Egyesítve:

1.	ol-	(v)ol-
2.	oldu-	(v)olta-
3.	oldum	voltam
4.	o – u mély	o – a mély
5.	tő+jel+rag	tő+jel+rag
- A rokonsági mutatók száma tehát 5.

Ez a szám könnyen növelhető 7-re. Célszerű példánk: *çoğaltırdım*.

1.

çok -	sok -
-------	-------

 Rokon tövek.
2.

çoğal -	sokall -
---------	----------

 Bár *çoğal* pontos jelentése sokasodik, nő, képzésmódja ugyanaz, mint sokall-é.
3.

çoğalt -	sokalltat
----------	-----------

 Bár *çoğalt* pontos jelentése sokszorosít, növel, a rokon *tö* és képző után rokon a műveltetés képzésmódja is.
4.

çoğaltırdı-	sokalltatta
-------------	-------------

 Rokon múlt idő jelek.
5.

çoğaltırdım	sokaltattam
-------------	-------------

 Azonos személyragok.
6.

o - a - ı - ı	o - a - a - a
mély	mély

 Magánhangzó harmónia, illeszkedés mindkét nyelven.
7.

tő+képzők+jel+rag	tő+képzők+jel+rag
-------------------	-------------------

 A nyelvtani elemek sorrendje azonos.

Egyesítve:

1.	çok -	sok -
2.	çoğal -	sokall -
3.	çoğalt -	sokalltat -
4.	çoğaltırdı -	sokalltatta -
5.	çoğaltırdım	sokaltattam
6.	o - a - ı - ı mély	o - a - a - a mély
7.	tő+képzők+jel+rag	tő+képzők+jel+rag

A van és *var* azt is jelenti, hogy birtokolni, bírni, és ez is erős rokonsági mutató. Például: *Çok iyi dostum var*. Ha tudjuk, hogy *dost* = barát, már nem nehéz a fordítás: Sok jó barátom van. A török és a magyar mondat minden eleme a másik pontos megfelelője. Egymás alá lehet őket írni, és akkor még feltűnőbb a számos azonosságuk:

<i>Çok iyi dostum var.</i>
Sok jó barátom van.

Ha a két mondat értelmét és szerkezetét németül szándékoznánk tisztázni, hosszú és nyakatekert „németezés” (német magyarázat) szükségeltetne. Mindkét mondat 4-4 szóból áll, de a rokonsági mutatójuk kölcsönösen 6!

„Hol volt, hol nem volt” ősi varázsszóformula, az idő megállítása. Benne van az alfonzói felszólítás is, a pléharc ereje: „Ide figyeljenek emberek!” – és figyeltünk, Alfonzóra figyelni kellett.

A legegyszerűbb változat törökül *bir var, bir yok* valójában általános beszédfordulat, a legtöbb igére alkalmazható. Kéttagú a szerkezet, egy állító és tagadó igealak együtt, és a sajtószerű jelentés az időt rögzíti, határozza meg, azt jelenti: éppen, éppen akkor történt valami, és a speciális szerkezet logikáját szerencsés esetekben könnyű átlátni. Például: *Tren durdu durmaz, iki kız pencerenin yanına aceleyle gitti*. A vonat éppen megállt, amikor két lány odasietett az ablakhoz. Mit csinál a vonat a megállás pillanatában? Áll is meg nem is, mozog is meg nem is, helyzete erősen káprázatszerű. *Bir var, bir yok*, még gyakrabban *bir varmış, bir yokmuş* ugyanilyen felépítésű, felkelti a figyelmet, és pontosít: *Dikkat ediniz!* Történetünk épp most kezdődik! „Hol volt, hol nem volt” a pillanat megragadása, a mozgófilm egyetlen egy kockája kimerevítve.

A világ nem te, nem én, nem ő, de azért harmadik személyű és egyes számú akkor is, ha végtelen, és ezt úgy mondjuk törökül, *dünya sonsuzdur*, és ebben a mondatban *-dur* ragként viselkedik, ennek okán pedig még két változata van. A *Türkiye büyüktür* (Törökország nagy) mondat végén a magas hangrendű, zöngétlen, t-s változatot találjuk. A végzések a többi sokalakú toldalékhoz hasonlóan mind felső nyelvválásúak. Felsorolva logikus rendet követnek: *-dir, -dur, -dür, -tir, -tur, -tür*.

A mindenség, a világ létét az emberi cselekvéssel, igeragozással erősen összekötni nevetséges tudálékosság. A világ létezése inkább névszói, semmint igei, és ezt fejezi ki a létigeszerű képződmény raggá degradálása. Ezen a téren viszont mi vagyunk merészebbek a tisztán névszói mondatainkkal: a világ végtelen, Törökország nagy. *Gök karadır*, fekete az égig érő kökénybokor ága.

***

Gelmek (jön, kel, üzbégül is kel) ragozása jelen időben:

gelirim	geliriz
gelirsin	gelirsiniz
gelir	gelirlir

Vagy:

geliyorum	geliyoruz
geliyorsun	geliyorsunuz
geliyor	geliyorlar

A négyalakú *-ir* (*-ir*, *-ir*, *-ür*, *-ur*) és az egyalakú *-yor* az ige kötelező bővítményei; a tulajdonképpeni ragok utánuk következhetnek. Bár magyarul se *-ir*, se *-yor* bővítmény nincs, maguk a ragok sokszorosán emlékeztetnek nyelveink közösségére. Sőt még a ragok hiánya is, a zéró morféma.

Gelirim és *geliyorum* *-m* ragja azonos, és ugyanilyen a mi *-m* ragunk is, a tárgyias és az ikes ragozásunk *-m*-je, és ezek az ismét körkörös átfedések arra hívják fel a figyelmet, hogy ez az ősi *-m*, romló ikes ragozásunk ékessége több megbecsülést érdemel. Na nem a főként Budapesten közkeletű könyörgöm, mert attól falra lehet mászni, hiszen ekkor iktelen ige ragozódik ikesen. *Könyörgöm továbbragozása: *könyörgöl, *könyörgik nyilvánvaló blóddli.

Gelirsin és *geliyorsun* a *sen* névmást idézik, de a magyar jössz és kelsz végződését is.

Gelir, illetve *geliyor* harmadik személyű és ragtalan, és a harmadik személy ragtalan a magyarban is, és mindkét nyelvben éppen a csupaszság által egyértelmű jelölés. A rag elspórolása 3. személyben mindkét nyelven szemléleti rokonságot tart a létige korlátozott használatával.

Geliriz és *geliyoruz* a *biz* névmással cseng össze, miközben *-z* a *-lar*, *-ler* mellett afféle részleges többes szám képzetét kelti, és jövünk és kelünk is többes számú egyértelműen.

Gelirsiniz és *geliyorsunuz* *siz* és a végzések kapcsolatát mutatja, és jöttök és keltek ugyanaz a kirakós.

Gelirler és *geliyorlar* végén ismét a szokásos többes szám jel áll, de ilyen *onlar* is, továbbá a megfelelő magyar névszó- és igealakok: *ő+k*, *jön+nek*, *kel+nek*.

Gelmek és a múlt idő (a teljesség igénye nélkül):

geldim	geldik
geldin	geldiniz
geldi	geldiler

Íme a török „ikes ragozás”; különbözik a magyartól, de ez is Rubik-kocka elven működik. Mindenképpen érdekes, hogy *-k* igeragként itt is többes számban bukkan fel. Ha továbbgondoljuk, adódik a kérdés: vajon nem ez a *-k* jelenik meg a főnévi igenév török változatában? Igenlő válasz esetén: *gelmek* = jövések; a *-k* tehát nyomatékosít.

geldim = jöttem; mint *oldumnál*, 2-2 szótag és 3-3 rokonsági mutató.

geldin, mint *evin* házad; magyarul is, törökül is egybecsengenek a névszó és az ige végzések.

geldi = kelt, jött; legtöbbit mond a rokonságunkról a 3. személyű igeragok hiánya.

geldik; dől, döntik.

geldiniz; akárcsak magyarul (jöttetek), a többes számú alak az egyes számból képződik.

geldiler = keltek, jöttek, mint az *on+lar* és az *ő+k*.

geliyordum	geliyorduk
geliyordun	geliyordunuz
geliyordu	geliyorlardi

A *-yor*-os múlt idő a török kocka további csavarintása.

***

El kell ismerni, számos török igeformának nincs magyar megfelelője. Különbözik a mondatok erősen igeveves szerkesztése is. Az igevevek általában véve. Három kivétellel, ezek a *-ken* vagy *-iken*, az *-a*, *-e* és a birtokos személyragokkal ellátott főnévi igevevek döbbenetes hasonlósága.

A többnyire igehez járuló egyalakú *-ken* -ként jelentésben főnévvel is társulhat. Például: *çocukken*: gyerekfejjel, gyerekként. Az *-a*, *-e*, mint *-va*, *-ve* magyarul, v hézagpótló hang. Atasözü: *Damlaya, damlaya göl olur*. Csöpögve, csöpögve (cseppen – ként – iken), a hasonlóság kedvéért: Csorogva, csorogva születik a tó.

A ragozott főnévi igenév:

gelmem	kelnem	gerekse kell
gelmen	kelned	
gelmesi	kelnie	
gelmemiz	kelnünk	
gelmeniz	kelnetek	
gelmeleri	kelnük	

Kvízműsorba illő kérdés: milyen szófaj: kelnie? Kevesen tudják, és itt tényleg azt kell mondani: a válasz profi nyelvészek szakterülete. Ezzel együtt azért ez se asztrofizika, bármely érdeklődő laikus beavatható. Kelnie: fából vaskarika kétségtelenül. És világraszóló különlegesség. Igenév, és mégis ige módra ragozzuk, és mégse nevezhetjük igének. *Gelmem* és *kelnem* kvázi azonossága mindennek tetejében túlmutat az Altájon, a nyelvrokonság csimborasszója, dupla keretbe foglalni sokszorosan indokolt, és éppen jó lesz befejezésnek.

A török—magyar nyelvi rokonság

Nyelvtani jelenségek

1. Magas—mély hangrend, illeszkedés	<i>yol</i> -út <i>yolculuk</i> -utazás <i>ekin</i> -termés <i>ekincilik</i> -mezőgazdaság
2. Mássalhangzótorlódás feloldása	<i>kilise</i> – <i>ekklisia</i> (templom)
3. Nincs nyelvtani nem	<i>o</i> – <i>ö</i> <i>bu</i> – <i>ez</i>
4. A jelző megelőzi az alaptagot	<i>güzel kız</i> – szép lány
5. A jelző egyes számban áll akkor is, ha az alaptag többes számban van	<i>güzel kızlarla</i> – szép lányokkal
6. Képző – jel – rag sorrend	<i>az-azal-ti-lar</i> – lecsökkentek
7. Nincs melléknévragozás	<i>bu büyük evde</i> – ebben a nagy házban
8. A határozóragok irányhármassága	<i>nerede?</i> hol? <i>nereden?</i> honnan? <i>nereye?</i> hová?
9. Az igerag jelöli az ige számát, személyét	<i>geldim, geldin, geldi</i> – keltem, keltél, kelt
10. A birtokos névmások személyes névmásokból fejlődtek	<i>evin</i> – <i>geldin</i> , házad – írod
11. Hasonló létigék	<i>van</i> ~ <i>var</i> , <i>ol</i> – (v)ol(t), <i>vol</i> – na – olmak, olla (finnül)
12. -m a tárgyas és az ikes ragozásban	<i>gelirim</i> – <i>geliyorum</i> , részem

13. Ragozott főnévi igenév	gelmem, gelmen, gelmesi – kelnem, kelned, kelnie
----------------------------	--

Szóképzéstan jelenségek

Kb. 500—1500 szó	<i>çok</i> – sok – szó – <i>söz</i>
------------------	-------------------------------------

Végezetül néhány megjegyzés

Jövevények vagyunk mi magyarok itt, Európa közepén, ahogy jövevény valójában valamennyi nép, ha történetét kellő távlatokból szemléljük. Az tesz minket mégis különlegessé, hogy a szomszédokhoz képest különleges nyelvet beszélünk, igazi szigetnyelvet titokzatos kapcsolatokkal.

Ezek a kapcsolatok észak, még inkább kelet felé mutatnak, és ez utóbbit, a keleti származást erősíti meg a hosszútávú emlékezetünk. Nyugatra szakadt rokonként tartanak számon bennünket a keletiek is.

Kollektív emlékeink hitelességét századokon át nem vitatta senki, büszke és mindinkább elméleti szittyaságunk és még büszkébb és még elméletibb latinságunk szerencsés egyveleget alkotott.

A változások 250 éve kezdődtek Sajnovicsék fellépésével. Sajnovics messzire ment, az akkor még sokkal távolabbi Norvégiába, majd hazatérve mint messziről jött ember jelentette ki: a magyar és a lapp nyelv ugyanaz (idioma Lapporum et Hungarorum idem esse), aki pedig nem hiszi, járjon utána, de a fejüket felkapó kortársak helyből cáfolták, az elmélet annyira szokatlan, provokatív, hajmeresztő volt, hogy általános felzúdulás követte, zajos elutasítás. Nem véletlen vált máig idézhető szállóigévé gróf Barcsay Ábrahám verselgető testőr humoros ellenvetése:

Sajnovics jármától óvjuk nemzetünket,
ki Lappóniából hurcolja nyelvünket!

A „járom” tehát gyorsan letéteget, és sokáig úgy látszott, végleg ott marad a történelmi lomtárban, és hiába írt a kibővített tárgyról Gyarmathi Sámuel néhány évtizeddel később latin nyelvű apológiát, még sokáig borzongó tiltakozás kísérte a gyenge trófeájú, északi szánhúzó besorolását a Csodaszarvas fényes-kényes, ősi történetébe.

A döntő változás az 1870-es évek során lépésről lépésre következett be, és két névhez köthető, a német Joseph Budenz és a németből magyarrá lett Hunfalvy Pál finnugor körökben máig nagyra tartott nevéhez; ami a hivatalossá tétel folyamatát illeti, Budenz szerepe a meghatározóbb. Ő szervezte meg a finnugor tanok hirdetését egyetemi szinten mint professzori címmel felruházott tanszékvezető. Ebben nem is találhatnánk semmi furcsát, kivétnivalót, de az eredeti fejléc némi aknamunkát sejtet: „Altaji Összehasonlító Nyelvészeti Tanszék”, így hívták a frissen megnyitott tudományos műhelyt, és ez egyértelmű meghatározás: „Altaji” a türk nyelveket jelenti, semmiképpen se a finnugorokat.

A kezdet tehát rendben volt, sőt Hunfalvy és Budenz akkori munkássága is: sajtóban és katedrán mindketten nyilvánvaló tényként kezelték a magyar-török nyelvrokonságot, és csak idővel, a Reguly-feljegyzések hatására váltak bizony részrehajló, de azért sose teljesen beszűkült tudatú, türelmetlen finnugristává.

Ez pedig ma, amikor az ősi hagyományok terminátorának schwarzeneggeri szerepében ábrázolják őket, nyomatékkal hangsúlyozandó. Mert bár idővel ők mindketten kétségkívül áttértek, átálltak a finnségi nyelvek kutatására, azért sose tagadták meg, se le a sokrétű türk-magyar, a nyelveink közös eredetét bizonyító kapcsolatokat. (Lásd a bevezető idézeteit.)

„Ugor-török háború”-ról beszélni ezért szándékosan nyákosított csúsztatás, a megsemmisítő konfliktussá stilizált esemény igazából hosszú, de kulturált hangnemben lefolytatott sajtóvita volt a többi ilyesféle szócsatáktól elvárható, mérsékelt eredményekkel.

Erős ferdtetés tehát, hogy a türk nyelvek e purparlé hatására zárattak ki végérvényesen a rokonsági körből. Az igazság ezzel szemben az, hogy a finnugrizmus mai egyedulalma lopakodó folyamatként jellemezhető; nem kötődik egyetlen eseményhez, évszámhoz, szervezkedéshez. Ma már nagyjára tudatos szándékokhoz sem, a visszafejlődés immár önfenntartó, nem igényel külső beavatkozást. Egyszer bőven elegendő valamit elfelejteni – például a nyelvrokonságot –, a többi megoldódik magától, a tényeket már nem ismerő nemzedékek őszintén nem tudják, amit nem tudnak, nem lesz tőle hiányérzetük.

Miért is lenne, hiszen egy igen „hasznos” (finnugrista hasznú) roncsgondolat megmaradt: beszélj ma török-magyar nyelvrokonságról, és megkapod: persze, persze, 150 év nagy idő, ekkor vettünk át tőlük tömegével szavakat. Ez a tévképzet – az akkor átkerült, másfél tucat szó mára többségében elavult – igen hasznos az ellentábornak, és kényelmes is felettebb: csak hallgatniuk kell, és el van intézve, a cinkosság és cinikusság cincogó vádja könnyen elhárítható egy csizmás kandúr (törökül *çizmeli kedi*) pózzal: mi kérem, sőt parancsolom, komoly tudósokként ilyen csacskaságok cáfolatát nem vállalhatjuk.

Az érv meggyőző is lehetne, ha nem ellentételezné a még sokkal nagyobb csacskaságok cáfolatának folyamatos rutinja, alibi tevékenysége: a kortárs finnugrizmus valójában nem egyéb, mint folyamatos cáfolat: nem vagyunk mi se ilyenek, se olyanok, és végképp nem törökségiek, és ezeket a mondatokat olvasva mindig figyelni kell a szabadnak mondott magyar szórend finnugrista megkötésére: tartalomtól függetlenül mindig és mindenképpen ők, a törökök az utolsók a felsorolásban.

Jövevényszavakról beszélnek, de jövevény nyelvtanról már nem: jövevény nyelvtan nincs, és ezt mi tudhatjuk legjobban Kárpát-medencei jövevényekként. Minimum 1100 éves ittlétünk során nem vettünk át érdemleges nyelvtant senkitől, az átvételek szavakra, bagatell végződésekre és a mondat (főként a nyakatekert) szerkesztési elveire korlátozódnak. És ez így volt nyilván régen is, a sztyeppék végtelenjében. Minek nevezzetek? – kérdezhetjük hát a költővel a török nyelvtantól, és törökül kapjuk meg a választ: *kankardeşleriz*, vérrokonok vagyunk, és ezt tükrözi vissza hangrendünk, szavaink és nyelvtanaink minden szinten nyilvánvaló, izgalmas egybecsengése. A közös nyelvtan tehát kulcsszó, következésképpen kulcskérdés a finnugristák részéről az elhallgatása. De a hallgatásuk tovagyűrűzik, ez az elmélet nem csupán a közös török-magyar eredetet vitatja, általa lenullázódik a honfoglalást megelőző egész történelmünk is; a mai finnugrista körkép Feszty Árpád főművének teljes kifordítása, inkább Georg Baselitz szándékosan ronda, fejjel lefelé felaggatott pannóra hasonlít, a torzképek ráadásul a kör külső oldalán helyezkednek el, büntető köröket kell futnod, ha netán érdekelnének, loholhatsz, de minek, az összhatás egy krokodilfészek, amelyet épp az imént dühös elefántok látogattak meg, hiába keresed a Selyemút selymes békéjét, az Ujguriától Hungáriáig tartó fűóceán végtelen harmóniáját.

A XX. századi finnugristák idővel mind nagyobb befolyásra tettek szert, és ebben valójában kezükre játszott a magyar történelem tragikus alakulása. A felfújtt béka meséjéhez hasonló „ugor-török háborút” hamarosan a valódi, az első világégés követte, Trianon után pedig a

magyarságra szakadt világvégi hangulat egyenesen kedvezett a régi magyar dicsőséget lenullázó tanok terjedésének.

Terjesztőik pedig valósággal vérszemet kaptak, már nem elégedtek meg a szűken vett nyelvészeti pozíciókkal, történészi, biológiai, földrajzi babérokra törtek, és „újraalkották” régi történelmünket. Nem maradtak hűtlenek magukhoz: ezeken a szürke, vázlatos karikatúrákon apró, földönfutó emberkéket láthatunk, ezek az emberkék nem értenek semmihez, nem tudnak írni, földet művelni, építkezni sem, ide-oda bukdácsolnak lehetőleg gyalog a sors kényének kiszolgáltatva, sokat menekülnek erdőből a mezőre, a mezőről meg vissza, általában üldözik őket, mert képtelenek védekezésre. A szkíták, szittyák, hunok valahol az elérhetetlen messzeségben honolnak, de ki tudja, hogy hol, nekik egymáshoz közük nem lehet.

Sajnos az első világháborút két évtizeddel később követte a második, azt pedig a szovjetek inváziója, és a vele járó ismételt lenullázódás, de a finnugristáknak az új rendszer se árthatott, sőt inkább még kedvezett a nemzetközi politika állásának megfelelően. A rokonnak nyilvánított népek az egy Finnország üdítő kivételével mind-mind a szovjet impérium részét képezték, így legalábbis elméletileg jó alapot szolgáltathattak volna a birodalmi, fentről erőltetett barátkozáshoz.

Tudjuk, hogy ez nem így lett, nem lehetett így, az ingyenes vagy majdnem ingyenes, egyébként luxus színvonalú „druzsba-vonatok” utasait lasszóval fogdosták össze, és csak nagyon-nagyon keveseknek jutott eszébe az „őshazába” ellátogatni.

Nem úgy a kapitalista és jómódú Finnországba, Helsinkibe, Tartuba; a hivatalos ateista államban a finnugor paradicsomot az ezer tó országának magyar tanszékei szimbolizálták, ki beszélt már ugor--török háborúról, harcról, a közelharcot ezekért az állásokért vívták, a fő csapásirány tehát északnyugat felé mutatott; főként csak lesajnált, megmosolygott különcök vizsgálták a sztyeppék világát, a keleti származás nyomainak esetleges maradványait.

A hetvenes, nyolcvanas évekre megszűnt minden konkurencia, hatott a tehetetlenségi nyomaték, a finnugristák tanaikat véglegesnek és támadhatatlannak nyilvánították a kommunista korszakot követve. A török vonal agyonhallgatását immár a tárgy nem ismerete tette tökéletessé.

***

A fűszál, a gyenge, hajlékony, önmagában semmit érő füvecske az egyik legerősebb világfenntartó. Fűvet legelnek az őzek, szarvasok, szajga-antilopok, gazellák és vadlovak, fűvet rágcálnak hunyorogva tavasszal a farkasfélék is. A fű végtelen, csupa virág, csupa gyógynövény, csupa élet gyepszőnyeget alkot, szálacskái közt, benne és alatta fénylő rovarok és kisebb állatkák, egerek, cickányok, ürgék és hörcsögök fickándoznak, nyüzsögnek, őket elegáns és éles szemű sólymok, héják figyelik a magasból; a fűvel borított területek a biológiai teljességet kínálják Euráziában éppen úgy, mint a szavannának és prérinek nevezett, óceántól óceántól tartó, nyugati területeken.

És fűből élő állatokra vadásznak a sakálok és rókák, vadkutyák és farkasok, oroszlanok, tigrisek, gepárdok és hiénák, a prédáik génállományát felső rendelésből karbantartó csúcsragadozók. Így áll össze kölcsönös függőségekből a természet fűalapú, hibátlanul működő, nagy-nagy harmóniája.

A globális kultúra szintén füvekből sarjadt, és figyelem, ez némiképpen szójáték: a latin eredetű fogalom (cultura) eredetileg a szántóföldön végzett munkát jelenti, és ezt mutatja magyarul is „művelés” és „műveltség”, „művelődés” nyilvánvaló összefüggése. Fűből nemesítették eleink (kiváltképpen nők; ezt joggal lehet feltételezni) az első gabonákat is: búzát, árpat, rozsot, rizst, sőt a testesen sudár kukoricát a prekolumbiánus mexikóiak; utóbbi is fűféle, bár a látványt illetően ő tér el a füvektől a legmarkásabban.

A gabona tette lehetővé a letelepedést és az első élelmiszerfeleslegeket, nemcsak az őzek és a szarvasok, oroszánok, gnúk, hanem az emberi társadalmak, New York és Tokió, Mexikó és Moszkva hangyabolyt modelláló lakói is a fűféléknek köszönhetik létezésük végső konzekvenciáig visszanyúló lehetőségét.

A fűfélék dicsőülnek meg az utolsó vacsorában is: amikor Jézus Krisztus azt mondja: *Láveté, túto esztin to szóma mu* (vegyétek, ez az én testem), olyan növénycsoportot választ saját szimbólumául, amely a legtöbbet adja magából másoknak az egész élővilágban.

***

Göbekli Tepe és Çatal Hüyük két nagy mérföldkő az emberiség történetében; mindkettő török ásatási terület, és mindkettő jól mutatja az anatóliai dimbes-dombos táj jelentőségét fajunk emelkedő és kényszerűen egyirányú pályáján.

Göbekli Tepe még „csak” kultuszhely, időszakos találkozók, vallási ünnepek ma is imponáló kőkulisszája, letelepült életmódra valló jelek, utalások nincsenek a környezetében, de itt, ezen a dombon sokat mond a hiány is: lenyűgöző sztéléi és a belőlük összeálló varázskörök által Göbekli Tepe ma is arról beszél igen ékesszólóan, hogy a transzcendencia igénye már a kultúra és a gabonatermesztés hajnalán képes volt maga mögé utasítani, jöllehet csak pillanatokra, a kényelem, a biztos hajlék vágyát, végső soron tehát a materiális szükségletek iránti természetes késztetéseket. Göbekli Tepén nem lehetett lakni, de a pókok türelmével mégis fölépítették.

Çatal Hüyük a következő fokozat: a nomád életmód egyértelmű végállomása. Minden település őse, méhkaptár elven szerveződött városka, lapos tetejű házikók zsúfolt véd- és dacszövetsége; utcák, terek, fényes bulvárok itt nincsenek, és a méhkaptár-hasonlatnál maradv az is megkérdéshetjük: hova lett az édes otthon méze? – és az összhatás sugallta válasz nem hagy illúziókat.

Çatal Hüyük komor, szigorú település volt, és kemény munkáról, sok nélkülözésről tanúskodik minden apró részlet, a közeli Uruk majdani pompája itt még nyomokban sem fedezhető föl; Çatal Hüyük a keserves kezdet mintapéldája; tárgyi világának rideg tényei arra emlékeztetnek, hogy a helyi következtetések általánosíthatók: biológia, régészet és néprajz ma egységesen hirdeti: a gabonatermesztés, a mezőgazdaság első időszakában hanyatlak az életminőség: bár a glóbusz benépesítése magasabb fokozatra vált, a fejlődésnek, mint mindig, nagy ára van akkor is: eltűnik a régi szabadság, a megélhetés kötetlensége, az állatcsontokat hónapokig farigcsáló-csiszoló művészek, a lazán kalandozó vadászok, a főállásban testfestő ősi kozmetikusok, a végigtáncolt éjszakák, a nagyobb zsákmány ünnepi lakomává átszellemült megünneplése; mindez a múlt aranyködeibe vész, a földeken reggeltől estig robotolni kell, a

Paradicsomból való kiűzetés mellékbüntetése napi gyakorlattá válik: hétrét görnyedten és szenvedve, „arcod veritékével” vagy kénytelen a szűkös megélhetést biztosítani.

***

A fű mindeközben ártatlan, ő továbbra is ingyenesen tartja fenn a világot, ehhez egyetlen feltételnek kell csak teljesülnie; úgy kell hagyni, ahogy van, meg kell hagyni az eredeti örökítő anyagát. A keleti népek meghagyták, és közöttük éltek elődeink is. Ott kinn, szabadon, akárcsak a többiek a fűőceán végtelenjében.

Gazdagok voltak, hihetetlen gazdagok; szép varázsszóval magukhoz édesgetett, hatalmas és szelíd-szilaj állatokat tartottak, és mindent megkaptak tőlük, ami csak szükséges a jó és egészséges élethez, és annál is többet: a táltos, a csodaszarvas, a turul és a Kolhiszból átszökött aranszörű bárány a mindennapok természetes szereplője volt; tudtak az eget uráról, égi ősükről, és tudták, a lenti meg a fönt hullámzó tenger (Isten égi lakhelye) nem is olyan óriási különbség, a világok határai átjárhatóak, és az ember, ha kiérdemelte, maga is megtáltosodhat.

A jurta a világ közepe, ház és haza nemezből, a mindenség kicsiben, tűz lobog a közepén, és a tetején kiszálló füst a lélek útját mutatja.

Játszva tanultak, ismerkedtek kedves állataikkal. Az apróságokat, még mielőtt megtanultak járni, föltették a csillaghomlokúak hátára, föltették a leánykákat is. Ezért aztán úgy lovagoltak később, ahogy jártak, olyan gondtalan biztonsággal, egészen természetesen.

A mozgás, poroszkálás, száguldás a lételemük volt, a távolságot napi lovaglásban mérték, egy-két nappal több meg se kottyant senkinek. Jobban ismerték az utakat a Középső Birodalomtól a rómaiakig, mint a bájoló bagolynál (*baykuşunál*) bölcsebb vándormadarak. Sokféle jártak, megfordultak, feltűntek, lóháton ez könnyű, és a sok járástól jártasak lettek mindenfelében; távoli népekkel barátkoztak, tárgyaltak, ápolták a különféle hasznos, békét hozó, békét megtartó, mindig új tapasztalást ígérő nemzetközi kapcsolatokat. Lányokat fogtak, aztán a lányok nem akarták elengedni őket, ettől lettek még szebbek, még délcegebbek utódaikban.

Dalokat, meséket, szavakat tanultak egymástól, értették, hogy „hol volt, hol nem volt” az első pillanatot világítja meg, ezért fölöttébb alkalmas a történetek elején bevezetőnek.

És a lópaták dobogását gyakran váltotta síp- és énekszó és lantzene és a kobzosok lódobogást imitáló, balladás történetei, és az öthangú dallamok Csung Kuót, a Középső Birodalmat idézték, és a „komáromi kisleány” szövegének ősével utaltak a jövőre, és szállt a Tiensánon túli páva fölöttük, és ezt a dallamot is ismerte a fél világ, és vita nélkül tekintette mégis mindenki a saját tulajdonának.

Ma azt vallják nagyon gazdag emberek, hogy a szabad idő mindennél értékesebb kincs, és vándorló őseink ebben is dúskáltak, hiszen a harácsolás fogalma és ténye számukra még ismeretlen volt, egyébként pedig a fenséges és ép természetből szinte készen kaptak mindent, nem kellett sokat gürcölni a minőségi, egészséget támogató javakért.

A tengernyi szabadidőt a legjobb célra használták: testük és lelkük ápolására. Úgy voltak bölcsészek és sportolók reggeltől estig, hogy észre se vették: mindenki tudott órákon át énekelni, szavalni, sokan voltak többnyelvűek is, és mindenki harcművészre képezhető ki

magát a szüntelen gyakorlás eredményeként. A lányokat se zárták ki semmiből; az íjlesztő amazon ebben a kultúrkörben létezett.

Aztán volt egy Feszty-körkép pillanat, és a legendákból ismert jövevényeket egyenrangú félként fogadták a világ első uralkodói, és alighanem ez a legszebb fejezet hosszú történelmünkben.

***

Nem igaz, hogy a Római Birodalom 476-ban bukott meg, abban az évben csupán az egyik germán barbár lökte le a másikat a rég kifosztott Örök város császároktól elbitorolt trónjáról, de ami ennél sokkal fontosabb, az az, hogy a germán invázió csak a Birodalom egyik felét sújtotta, a másik még több mint ezer évig fennmaradt, és az ősi hagyományok méltó folytatója volt.

Ezt a második alakulatot hívták Romaiki Avtokratoría-nak, már amikor nem Vizandiont (Bizáncot) mondtak afféle levantei pongyolaságból. Bizánc – Konstantinápoly (Konsztantinúpoli) régi neve –, akkor, a túlélő császárság idején már nem létezett hivatalosan, ám a közbeszédben makacs módon tartotta magát, sőt fel-felbukkant komoly iratokban is.

Sajnos nagy volt a zűrzavar a nevek tekintetében, és ez sem tett jót az Avtokratoría kívülről, nyugat felől eleve annyit kritizált és gúnyolt tekintélyének. Mert a Római Császárság a kezdetektől ellenséges környezetben volt kénytelen létezni, kelet, észak és dél felől mindvégig nomád népek támadták, nyugatról meg általában hasztalan várt segítséget, szolidaritást, a barbárokkal szemben alul maradt nyugatiak irigysége rányomta a bélyegét a Mare Nostrum, a Földközi-tenger medencéjének egész középkori történetére.

A vallási rítusok eltérései századokon át igen „hálás” témát kínáltak folyamatos viszálykodásra. Az idők során rengeteg gyalázatos rágalom érte az ortodoxiát, és ez az egyetemes kereszténység nagy szégyene mindmáig.

Pedig a Római Császárság a Római Birodalom későbbi fázisa hiteles átörökítő, és ha nem látjuk a jelentőségét, egész Európa története szétesik, és különösen az olasz Újjászületés (Rinascimento, görögül Anajenniszi) szakad ki a világformáló események szövedékéből. És lóg okát és értelmét veszítve; mi az, hogy a régi Róma szelleme ezerévi halálból egyszerre csak új életre kelt? – ez az egész gyászos elképzelés nonszensz, már a premissza is rossz. Sose hunyt ki, sorvadt el Róma szelleme, mert mindig tovább élt a Görög Birodalomban.

A Boszporosz partján, a nagy- és kisvárosokban szószerkekről idézték Homéroszt, minden tanult ember könyv nélkül fújta a görög ókor klasszikusait (ahogy egykor Rómában is első helyen őket csodálták és tanulmányozták), és ehhez járult a kor buzgó kereszténysége, és gonosz túlzás, rájuk sült, igaztalan bélyeg a sötét, vaksi fanatizmus vádja. Az a bizonyos „i”-betű, amelyért állítólag egymás torkának estek. Homoiuszion nem létező szó, homiουσzion elferdítése, és a magyar kultúrát csúfolják meg, akik ma is ezt az ostoba sajtóhibát szajkózzák. Görög ilyet nem mondott, mert tudott görögül, és pontosan értette Krisztus szavát is, tudta, hogy a Szentlélek oltalmában, érte boldogok a szegények, nem pedig azért, mert képtelenek szomorkodni a lelki bugyutaság ajándéknak tekinthető állapotában.

A Rinascimento „titka” pedig az, hogy a Birodalom 1453-as bukását előre látó tudósok és művészek tömegével települtek át az akkor már ismét jobb helyzetű Itáliába, és az élő és virágzó kultúra átadásával elindították az o t t a n i Újjászületést.

A Feszty-körkép pillanata ennél jóval korábbi, akkor még minden rendben volt a Boszporosznál is, és ha a kört kissé elnyújtjuk, oválissá formáljuk, császárokat, császárnőket látunk bíbor palástban, és azt, hogy szívmengető jóindulattal mosolyognak rá egy kellemetlen epizódon túllépve a délceg, egzotikus jövevényekre.

Négy királyi hercegnőt adtunk a második Rómának, meg persze Szent László lányát, Irini-Piroska császárnőt, és Mánuel, az „aranykirály” unokáját is, és ők azok, akik Attila legszebb és legbékésebb álmát váltották valóra fényes, máig emlegetett, máig (görög) dalba foglalt nagysággal és rátermettséggel.

***

A Szent Korona „legmagyarabb”, Géza királyra vonatkozó feliratában az „országnev” a legkülönösebb: (Géza) pisztósz Králsiz Turkiasz, Géza, Törökország hívő királya. Ez a Turkia a mai országnev (Türkiye) mély hangrendű párja, mint magyar meyeré, Turkia – Türkiye belső magyar párosnak is tűnhet.

***

Utoljára álljon itt még egy *atasözü* némi célzatossággal:

Anlayana sivri sinek saz,
anlamayana davul, zurna az.

Értő fülnek lantzene a szúnyogzümmögés,
értetlennek muzsikálhatsz, száz dal is kevés.

A népi bölcsességet mindenekelőtt a jelen állapotú finnugristák becses figyelmébe ajánlom.

Budapest, 2024. május 29.

A török szövegeket nyelvi szempontból Ibrahim Aslan (Oroszlán Ábrahám) ellenőrizte.